

Դաւիթ Բէկ կամ Պատմութիւն Ղափանցոց

Ա

Չկնի խմբելոյն Աղուանից ի վերայ Պարսից շահ Յուսէինին եւ սատակելոյ զնա, եւ զաթոռ թագաւորութեանն յափշտակելոյ, որ եղել 1170 թուականին Յայոց [=1721], ի ժամանակի յորժամ Լակզի թաթարքն ի յերկիրն Պարսից ի կողմանս Յայոց եւ Աղուանից արշաւեցին եւ զգիւղորեսն* Գանջու եւ Շամախու ասպատակեալ յաւար առին, որք եւ զԱզուլեցին ի Մասուբէկեան տոհմէ զիշխանն Շամախու սպանին, եւ զամենայն զօրաւոր դիմակեացսն սատակեցին, եւ զժողովուրդս երկրին եւ զկանայս եւ զմանկունս գերի վարեցին: Չորոց մի ըստ միոջէ այժմ յայսմիկ վայրի չունիմք պատմել: Եւ կամ թէ զիա՛րդ զայսչափ չարիս տեսեալ Յայոց Դուզախ գաւառի, ընդդէմ ելին խոցա ի բաց վանել, գունդ կազմեցին, զգէն զգեցան, պատրաստեցան ի պատերազմ, ճակատեցան առ Թարթար գետովն՝ ընդդէմ ամենայն յարձակելոցն յասպատակութիւն երկրին իւրեանց. այսինքն՝ թէ՛ Լէկզի թաթարին եւ թէ՛ Պարսից: Չայսոսիկ զամենեսեան յայսմ վայրի ոչ ունիմք գրել. այլ միայն զխմբելոյն Յայոց յետթնաբերդ գաւառին խափանու եղելոց ձեռն արկանեմք պատմել:

Յամին 1171 հայկազեանս թուականի [=1722], յորժամ լուան բնակիչք ետթնաբերդեան գաւառին խափանու զասպատակն եւ զաւերումն Գանջու եւ Շամախու, Յայք եւ Պարսիկ առ հասարակ խոռվեցան եւ զահի հարեալ սասանեալ տագնապէին, եւ իբրեւ ամիսս երկուս եւ երիս առ միմեանս երթելեկս առնել ի միմեանց կասկածէին: Քանզի զանձինս իւրեանց առ հասարակ ի խնամոց ընդհանրական ընտանի խնամակալութեան բոլորովմբ լքեալս եւ լուծեալս տեսանէին, եւ վասն այսորիկ քաղաք ի քաղաքէ, ազգ յազգէ եւ իշխան յիշխանէ զկասկածանս թշնամութեան կրեալ տագնապէին, որպէս եւ գրեալ է՝ թէ «Յաւուրսն յայնոսիկ ոչ գոյր թագաւոր Իսրայելի, եւ այր իւրաքանչիւր զհաճոյս աչաց իւրոց առնէրէ: Սոյնպիսի աղետս չարեաց եւ սոքա կրէին:

Ի սոյն աւուրս դառնութեան սասանութեան, Ստեփանոս անուամբ ոմն ի կողմանցն Կալէրու վանքեցի, ի Յայոց ազգէ, խորհուրդ ի մտի դներ անցանել ի Սիւնեաց գաւառն եւ զնալ հասանիլ յաշխարհն Վրաց ի Մցխիթ քաղաք, առ Շահնաւուզ իշխանն Վրաց, եւ խնդրել ի նմանէ զայր մի տալ խափանու ի զօրագլուխ, եւ հրաման տալ նմա զօրաժողով լինելոյ, եւ զերկիրն ի թշնամեաց պահպանելոյ. զի զայս ոչ ոք ի սոսկականացն իւրովի առնել համարձակեր. եւ եթէ առնիցեր ոք, իբրեւ ապստամբեալ ի տերութենէ՝ ի բաց մերժիւր ի ժողովրդենէն: Այլ իշխանն Վրաց մեծ էր, եւ զայսպիսի զօրագլուխ յայնմ գաւառի կացուցանել նմա անկ էր: Իսկ արդ՝ թէ որո՛վ մարթասցի զհայցուածն իւր առաջի իշխանին արժանաւոր ցուցանել, խորհեցաւ սուտ գիրս յանուն յիսուն արանց տանուտերանց խափանու յօրինել եւ ըստ նմանութեան իւրաքանչիւր կնքոց խոցա զկնիքսն քանդակել, եւ զայն գիրն խոքօք կնքեալ հաստատել: Եւ զօրութիւն բանից հայցուածոց հրովարտակին այսպիսի ինչ էր. Տո՛ւր մեզ զայր մի՝ լինիլ զօրագլուխ, որպէս զի քոյին հրամանաւ լիցի մեզ այս օրինաւոր, եւ մեք զզօրսն հոգամք պատրաստել, եւ խոքօք զգաւառն մեր ի թշնամեաց աներկեան առնել: Ել զնաց Ստեփանոս եւ եհաս ի Մցխիթ քաղաք, յանդիման եղել իշխանին Վրաց, եւ գոյժ տուեալ նմա յաղագս նախայիշատակեալ քաղաքացն՝ պատմեաց նմա զամենայն վտանգս եւ զխոռվութիւնս, եւ զահն եւ զերկիւղ ժողովրդեանն խափանու, եւ մատոյց նմա

զիրովարտակն զոր արարեալ էր յանուն տանուտերանցն: Յաճոյ թուեցաւ իշխանին հայցուածն իւր, զոր յանուն նոցա հայցեր:

Եւ ետ զԴաւուր Պէկն, որ ի յազգէն Յայոց, երկու հազար արամբ, եւ զիշխանութիւն ետ նմա զգօրս գումարել եւ պահել զերկիրն խափանու:

Եւ ել նա յերեսաց իշխանին Վրաց եւ գնաց ժողովեաց իւր զօրս երկու հազար սպառազինաց եւ զքսան հարիւրապետս (որոց անուանքն են այսոքիկ. Ավթանդել, Կետրկի, Կետրկի փոքր կոչեցեալ, Ծատուր, Ղարակեօզ, Թաթոս, Եղիազար, Յարութիւն, Եւայլն, եւ Ստեփանոս ընդ նոցա), եւ եկն եմուտ նոքօք ի գաւառն Սիւնեաց: Ազդ եղել գաւառապետին Նախիջեւանու՝ եթէ Դաւուր Պէկն երթայ ի խափան, զօրաժողով լինիլ անդ: Ել նա երկոտասան հազարաւ ի վերայ Դաւուր Պէկին: Իսկ նա իբրեւ լուաւ զայս, հրաման ետ զօրս ժողովել ի տանէն Սիսանայ, եւ ժողովեալ իմբեցին զչորս հազարս արանց, եւ զառաջին երկու հազարսն յաւելեալ ի նոսա՝ եղեն վեց հազար վառեալք ի պատերազմ, եւ նոքօք հանդերձ ճակատեցաւ ի վերայ Նախիջեւանու գետոյն՝ ընդդէմ խանին: Արդ՝ իբրեւ բախեցան ընդ միմեանս, զօրքն խանին ի փախուստ դարձան, եւ սոքա զկնի նոցա պնդեալ փախստեայս տանէին ի 18 ժամէ աւուրն մինչեւ ց21 ժամն վանեցին: Եւ ի 22 ժամուն փախստեայքն ամենեքեան ի միասին հաւաքեցան ի կրունկս ընդդէմ Յայոցն դարձան: Իսկ Յայքն փախստեայք եղեն ի նոցանէ մինչեւ ի գետափն. 2200 մարդ գետակուր եղեն. իսկ Դաւուր Պէկն, Ավթանտելն, եւ երկոքեան Կօրկիքն ամրացան ի վեմ մի յափն գետոյն, եւ անտի մինչեւ ց2 ժամ զիշերոյն հասին ի Սիսան, եւ ամենայն զերծեալքն ի փախստեից ժողովեցան ի վերայ Դաւուր Պէկին: Եւ անտի եկին յերկիրն Տաթեւ, եւ զգօրսն ժողովեալ առ ինքն՝ նստաւ ի Վանս:

Եւ իբրեւ լուան բնակիչքն Չաւնդուր զգալն Դաւիթ Պէկին՝ դիմեցին առ նա, եւ զառաջինն դիմեաց Թորոսն, որ բնակեր ի Խորձոր, զալ եւ առնուլ ի նմանէ զիշխանութիւն զօրապետութեան. եւ գնացեալ ի Չաւնդուր՝ ժողովեաց զարսն տեղոյն առ ինքն. մնաց անդ:

Յետ այսորիկ աւուրքն աւուրք զարնանային, եւ եկն հօտ մի ոչխարաց Սուլտանին, յորում էին 2000 ոչխար եւ 12 հովիւ, արածիլ ի յարտորայս նոցա. եւ զայս իբրեւ լուաւ Թորոս հարիւրապետն՝ վաղվաղակի առաքեաց զարս, եւ կոտորեցին զհովիւսն եւ առին զամենայն հօտն: Արդ՝ զայս իբրեւ լուաւ Պարկուշատու Փաթալի Սուլտանն եւ իւր եղբայրն Աղասի Սուլտանն, թէ Յայքն Չաւնդուրեան ապստամբեալ են ի Թուրքաց եւ կոտորեալք են զնոսա, գրեաց վաղվաղակի ի Լեւազ Մանաճիր օղի Սափի Ղուլոյն այսպէս, թէ այս ինչ օր՝ երկոտասան հազարաւ ելանեմ ես ի վերայ Յայոց, դու եւս առ ընդ քեզ զամենայն զօրս Տաճկաց որք են ի Կենաուզն, եւ դու այդի եւ ես աստի ելցուք ի վերայ Յայոց եւ ջնջեսցուք զնոսա ի միջոյ: Այլ Սափի Ղուլին ոչ էառ յանձն. եւ ել Փաթալի խանն երկոտասան հազարաւ ի վերայ Չաւնդուրին. իսկ նոքա առաքեցին յառաջագոյն ի Կամնադրոյ ի յիշկերտոյ 150 սպառազէն, կալնուլ զկիրճս ճանապարհին, զի էր անտառախիտ յոյժ, եւ դարան մտին նոցա անդ: Արդ՝ զօրքն Թուրքաց իբրեւ հասին անդր, զօրքն Յայոց արձակեցին ի վերայ նոցա զհրացանս՝ մինչեւ ի դարձուցանել զնոսա ի կրունկս. եւ իբրեւ դարձան նոքա, սոքա պնդեցան զկնի եւ կոտորեցին ի նոցանէ չորս հազար այր, եւ մնացեալքն փախեան ի Պարկուշատ: Բայց հետեւեալ աւուրն, ել Լեւազ Սափի Ղուլին 300 սպառազէն արամբ, եւ եկն նենգութեամբ ի յԱփկու վանքն, եւ գրեաց իքաց իշխանացն՝ զի եւ նոքա եկեսցեն, որպէս զի զՄանլեւ եւ զամենայն գիւղորայս Յայոց, որք են անդ, աւերեսցեն. եւ ոչ կամեցաւ Միրզասայիլն: Այլ զայս ամենայն իմացեալ արքն Մանլեւու, առաքեցին արս ի Չավնդուրն եւ ասեն՝ թէ ել Սափի Ղուլին եւ զայս ինչ եւ զայս ինչ խորհեցաւ առնել:

Յայնժամ ել անտի Թորոս Պեկն՝ հինգ հարիւր արամբ՝ ի գիշերի, եւ ի յառաւօտուն պահու յերեքասաներորդ ժամու եհաս ի յԱփկիս. եւ զայն տեսեալ Սափի Ղուլոյն՝ փախեալ ի նմանէ, եւ նա պնդեցաւ զկնի նոցա եւ եհար ի նոցանէ 80 այր. եւ ի ժամանակին յայնմիկ սոքա հարին կոտորեցին զերիս գիւղս Թուրքաց եւ առին զամենայն ինչս նոցա եւ դարձան ի Մանլեւ: Արդ՝ իբրեւ լուր եղեւ բանս այս ի Քիս, ժողովեցան ամենայն արք տեղւոյն այնորիկ ի միասին եւ եկին արտաքս. եւ էջ առ նոսա Թորոսն ի գլխոյ Մանլեւին, եւ հարեալ ի դիմի՝ կոտորեաց ի նոցանէ զբազումս, եւ այլքն փախեան ի Քիս. եւ նոքա զամենայն զկին եւ զորդիս իւրեանց հաւաքեալ էին ի վերայ բարձրագոյն ինչ գագաթան մերձ ի շէնս. հրամայեաց Թորոս զօրացն ոչ այնոյի զկնի նոցա, այլ երթալ հարկանել զբաղաքս նոցա, եւ առնուլ յաւարի զամենայն ստացուածս նոցա, եւ զտունս նոցա այրել. եւ իբրեւ կատարեցին՝ դարձան անդրէն ի Մանլեւ, եւ երեք օր հանգեան անդ: Եւ կոչեալ առ ինքն զՊապ Կալերեցի՝ զորդին Սրապիոնի, կացոյց զնա կառավար ի վերայ երկրին Կենայուզոյ, եւ ինքն դարձաւ ի Չաւունդուրն: Իսկ Պապայ գնացեալ անդ՝ զօրաժողով եղեւ, եւ եկն ի Կալերս: Բայց վերոյ ասացեալ Սափի Ղուլին ի Լեվազու ձորն, որքան Թուրքի գիւղորայք գոյին, առեալ փախեալ ի յՈւրդուվար, եւ մնաց միայն չորս գիւղ Թուրքաց. եւ զերիս գիւղսն՝ այսինքն Դամալի, Շրդի եւ Պիրենայ, ի յԱրձաւաքարէն, հրամանաւ Պապայ զօրապետին հաւաքեցին ի Կալերն, եւ զնոսա ի մեծէն մինչեւ ի փոքր կոտորեցին, եւ զբոլոր ինչս նոցա առին եւ մնաց մի միայն թաղ՝ յորում էր 60 տուն. նոքա աղաղակ բարձին առ սոսա՝ թէ մեք հնազանդիմք ձեզ. եւ ինայեցին ի նոսա:

Յետ այսորիկ իբրեւ երկու ամիս ի վերայ անցին, եւ Սափի Ղուլին 500 արամբ ի յՈւրդուվարէն, եւ գիշերայն եկն ի Սայիպուն եւ եհար զերկուս գիւղս Յայոց, զարսն կոտորեաց եւ զկին եւ զորդիս նոցա վարեաց ի գերութիւն, եւ զինչս նոցա: Չայս իբրեւ լուաւ Դաւութ Պեկն, կոչեաց զմի ոմն ի հարիւրապետացն՝ որոյ անունն էր Միսիթար, եւ առաքեաց զնա եւ զզօրս նորա ի վերայ նոյն մնացեալ 60 տանն թուրքաց. եւ նոքա եկեալ զամենեսեան զնոսա ի տունս իւրեանց իբրեւ զոչխար մորթեցին, եւ առին զինչս նոցա. եւ անտի գնացին ի յանապատն Յալի ձորոյ, եւ տեսին զի այն պարսպեալ էր եւ ամուրս կանգնեալ. հրամայեաց եւ Պապայ հազարապետին զնալ ի ձորն Լեւազու, զի որքան թուրք իցեն մնացեալ անդր՝ կոտորեսցեն, եւ Պապ հազարապետն, 1500 այր ընդ նմա, եւ եկին ի Լեւազու ձորն եւ ոչ զոք գտին անդր ի Թուրքաց, զի սակաւ ոմանք մնացեալ էին, եւ նոքա եւս փախուցեալ անկան ի յՈւրդուվարն: Իսկ Պապ քննեաց եւ եգիտ անդ զբազում ինչս եւ զստացուածս, եւ առաքեաց զայնս ի Չուվարու եկեղեցին, եւ կացոյց անդ պահապանս, եւ ինքն խաղաց զնաց ի Վայրիվարու գիւղորայսն Յայոց եւ թէ՛ ի սոցանէ եւ թէ՛ ի Լեւազու զբազում ինչս եհան. եւ ի նոսա եգիտ զերիս տունս թուրքացեալս, եւ կոտորեաց զնոսա, եւ էառ զինչս նոցա եւ առաքեաց զնոսա ի Չուվար, եւ այլ ոչ եւս մնաց Թուրք ի Խափան: Բայց միայն ի կողմանս Փոխուրուրթա սարին ժողովեցան Թուրքն ի Չեւու բերդն, որոց գլուխն էր Ասլամազ Պեկն: Չայս իբրեւ լուաւ Տաւութ Պեկն, գրեաց ի Յալուձորոյ առ Թորոս հազարապետն եւ առ Պապ հազարապետն, զի եւ նոքա ելցեն անտի զօրօք իւրեանց ի վերայ հէնիցն Թուրքաց, եւ ինքն եւս եհաս ի վերայ նոցա յայնմ կողմանէ. մարտ եղին ընդ նոսա, հարին սատակեցին զնոսա մինչեւ ց23 ժամ աւուրն, եւ ոչ մի ոք զերծաւ ի նոցանէ: Եւ անտի իբրեւ եկին ի Ղարաչիմէն, Թորոս Պեկն եւ ընդդէմ Տաւութ Պեկին, եւ ասէ. Չքեզ ոչ ինդրեմ, այլ զերկիրն իմ ես պահպանեմ: Եւ անտի դարձաւ ի Չավունդուրն, Դաւութն զնաց ի բերդ իւր, եւ Պապ՝ ի Կենայուզն:

Արդ յետ այսց բանիցս, Թորոս ժողովեաց յիւր երկրէն վեց հազար զօրս՝ առ ի գնալ ի վերայ Ուրդուվարայ: Յայնժամ Մելիք Ֆռանկուլն ի Եռցիվանակու գրեաց առ Թորոս նենգութեամբ այսպէս, թէ Փաթալու Սուլտանն լուեալ է թէ դու ելանելոց ես ի վերայ

Ուրդուվարին, ինքն եւս զօրս կազմեալ է եւ պատրաստեալ, զի յորժամ դու ելանիցես այդի, նա մտեալ յերկիրն քոյ՝ աւերեսցէ: Ուստի յոյժ բարութք առնես, եթէ յառաջ եկեսցես ի վերայ Պարկուշաթայ, զի եւ ի մեր Պարկուշաթայ Յայոցն քեզ բազում օգնութիւնս առնեմք: Իսկ նա հաւատաց, եւ ել միամտութեամբ եւ գնաց մինչեւ Եղայ հորթ, որ է սահմանս Պարկուշաթայ, ինքն եւ վեց հազար զօրք ընդ նմա: Եւ եկն Տրանկուլն եւ երկու հազար զօրք ընդ նմա, եւ եկաց ի մի կողմն զօրացն Թորոսին: Ել եւ Փաթալու Սուլթանն, ինքն եւ եղբայրն իւր Աղասի Սուլթանն եւ տասնեւութն հազար զօրք ընդ նմա, եւ եկաց դէմ յանդիման զօրացն Թորոսին. սոքա մարտ եղին ընդ նոսա եւ հարին խորտակեցին զճակատն Թուրքաց. եւ իբրեւ տանէին գնոսա փախստականս առաջի իւրեանց, Փռանկուլն զարս արձակեաց զկնի Սուլտանին եւ ասէ. Չի՞նչ գործէք, զի ա՛րդ փախչիք, դարձարութք ի կրունկս, զի ես ընդ ձեզ եմ. դուք ի յառաջոյ եւ մեք զկնի սոցա խորտակեսցուք զոսա: Եւ արարին այնպէս. եւ կոտորեցին զզօրսն Թորոսի, եւ զԹորոս սպանին, եւ ի վեց հազարացն՝ միայն հազար չորս հարիւր մարդ զերծաւ, եւ այլքն մեռան, եւ փախստականքն եկին ի Չավունդուրն:

Իսկ Փաթալու Սուլտանն կամեցաւ գալ մտանել ի Չավունդուր երկիրն, եւ աւերել զայն: Բայց Նուպար զօրապետն նստաւ յերկիրն Թորոսի, եւ առաքեաց առ Պապ զօրապետն զարս եւ ասէ. Դու ինքնին գիտես զի ահա կորեաւ զօրքն մեր, եւ արդ յարուցեալ գայ ի վերայ մեր Փաթալու Սուլտան, մեզ յօգնութիւն հասիք: Եւ նա առաքեաց առ նոսա երկու հազար զօրս ի Չավունդուրն՝ յօգնութիւն Նուպարին: Իսկ Փաթալու Սուլտանն իբրեւ լուաւ թէ յօգնականս ետուն Նուպարին ի Կենաուզայ, դարձաւ յետս: Արդ ի զօրացն Պապայ որք եկին ի Չավունդուրն՝ երկու զօրապետք ապստամբեցան ի Պապայ, եւ եկեալ ի Լիչքին՝ զօրաժողով եղեն եւ կամեցան ունիլ զՊապ. եւ նա փախեաւ անտի, եւ ասեն՝ մեք կառավարեմք զերկիրն. զայս իբրեւ լուաւ Տաւուրթ Պէկն՝ առաքեաց առ նոսա զԿօրկի զօրապետն 200ով եւ հաշտեցոյց զնոսա, եւ վերստին կացոյց զՊապ ի վերայ Նոցա, եւ զվերոյ յիշեալ Լեւազու առեալ աւարսն բաժանեցին ի մէջ իւրեանց:

Արդ՝ յետ այսորիկ իբրեւ մի կամ երկու ամիս ի վերայ անցին, եկն լուր առ Պապ ի յՈւրդուվարայ, թէ Թուրքն վերստին զօրաժողով եղել առ ի գալ աւերել զԽափան: Յայնժամ խորհուրդ արարին ծերքն Կենաուզայ՝ զի մարդիքն գիւղօրէից բոլոր հաւաքիցեն ի երկու գիւղս, ի Կեսն վանք կոչեցեալ շինեն մինչեւ ի Կալեր, եւ ի կողմանցն Կալերու մինչեւ ի Մանլէ եւ մինչեւ ցԱփքիս: Եւ իբրեւ ժողովեցին զամենեսեան գնոսա անդ, ի հետեւեալ աւուրն տեսին զի Սափի Ղուլին եւ որդին Ղազու Ուրդուվարեցոյ եւ որդին Շահիսլամին եւ ուրիշ հազար զօրք ընդ նոսա անցեալս առ նոսա ի յԱլանկեզայ սարոյն եւ եկեալս ի վեմն Պուղայ: Արդ՝ իբրեւ լուաւ Պապ զանցանելն Նոցա, ել ընդ առաջ Նոցա երկու հազարաւ, եւ ետես ընդ այն՝ զի զօրքն թշնամեաց բազումք են յոյժ, դարձաւ յետս. իսկ ժողովուրդք գիւղօրէիցն որք հաւաքեալք էին ի վերոյ ասացեալ տեղոջ, ամենեքեան անցին ի սարոյն Խաչպուլու ի հողն Չավունդուրին, եւ այլազգիքն յառաջ խաղացեալ եկին մինչեւ ի Դաշա տուն եւ զբոլոր գիւղորայսն քանդեցին:

Իսկ Տաւուրթ Պէկն իբրեւ լուաւ այնպիսաբարն գալն այլազգեաց, ել երկու հազար եւ ուրիշ հարիւր արամք, եւ էջ ի դաշտ անդր, եւ զայն լուեալ այլազգեացն՝ փախեան ի յՈւրդուվար: Այլ Տաւուրթ Պէկն իբրեւ լուաւ՝ թէ Պապ սակաւ ոմամբ է կացեալ, բարկացաւ յոյժ ի վերայ նորա եւ ասէ. Միթէ չիցե՞ք բաւական զի փախեաւ ի պատերազմէ, եւ արդ ոչ եւս կամի գալ առ իս: Եւ ել անտի Տաւուրթ Պէկն եւ եկն ի Կալերս, եւ կալեալ անդ զՊապ՝ տարաւ ընդ ինքեան, եւ անցեալ ընդ Խաչպուլու սարոյն՝ եկն յիշկետ, եւ անդ զխատեաց զնա, եւ զտունն նորա աւար էառ եւ երեք օր նստաւ յիշկետ, եւ յետ երկից աւուրց զնաց ի Գեմանցու դաշտն:

Եւ այլազգիքն իբրեւ լուան թէ Տաւութ Պէկն անցաւ ի Չավունդուրն, ել Սափի Ղուլին եւ որդին Ղազու եւ որդին Շահիսլամին երկոտասան հազարաւ, եւ անցին յԱլանկեգայ սարոյն ի Կենեուզն եւ զբոլոր գիւղորայսն այրեցին. եւ լուր էիաս Տաւութ Պէկին վասն այսր ամենայնի ի Չավունդուրն, զի յաւուրսն յայնոսիկ բնակեր նա ի Ճավն. եւ ել չորս հազարաւ ի վերայ այլազգեացն, եւ եգիտ զնոսա ի Լիչքին որ է յայնկոյս Ղոզղօզ գետոյն: Իսկ Թուրքն բնակեալ էր ի Լչկին. իբրեւ տեսին զնոսա՝ ելին արտաքս եւ եկին ի Գողթ, որ է գետափն եւ ոչ ետուն անցանել զգետն. եւ սոքա աստի եւ նոքա անտի մարտ եղեալ կռուէին յառաւօտէ մինչեւ ի 24 ժամ աւուրն, մինչեւ ի գալն նոցա ի Ջիպանդ ի գլուխն դաշտուն: Եւ ի գիշերի Տաւութ Պէկն էանց ի Յալի ձորն: Եւ ի յառաւօտուն պահու, նոքա իբրեւ տեսին թէ Տաւութ Պէկն ոչ է անդ, եւ ոչ ուստեք էր նոցա այնուհետեւ երկիւղ, անցին ի Գուրամ, եւ եկին աւար հարկանելով զկողմանս Գուրամու՝ մինչեւ ի Մեղրայ: Արդ՝ մինչեւ եկեալ էր նոցա ի Մեղրայ, մեղրացիքն վասն զի լուեալ էին զգալ նոցա ուրուտասն հազարաւ, ժողովեցան արք քաղաքին յերիս թաղս: Իսկ զօր այլազգեացն դիմեաց զառաջինն մտանել ի փոքրիկ թաղն, եւ սոքա ի վեր առին զկամուրճն, կալան զանցս գետոյն զինուք եւ թուփանկովք, եւ նոքա լքան անցանել զգետն: Եւ յայնմ վայրի որք մնացին ի փոքրիկ թաղն՝ լուրս առաքեցին արանցն Գուրիհամոյ : Այլազգիքն դիմեցին ի մեր փոքր թաղն. ուստի մինչեւ ցերկու օր եթէ յօգնութիւն մեզ ոչ հասանիցիք՝ գերիմք ի նոցանէ: Ես Ստեփաննոս Վարթանես Շահումբանես ի գիշերայն ելեալ զնացի ի Չավընդուր առ զօրապետն Պայինտուր, եւ յայտ արարի նմա զամենայն նեղութիւնս եւ զանձկութիւնս Մեղրացւոց, եւ նա առժամայն հրաման տայր վաղվաղակի գալ ժողովիլ առ նա ամենայն զօրականացն. եւ եկին իմբեցան 2000 քաջ սպառազէն ի Չավնդուր եւ ի Գուրիհամայ, եւ ել նոքօք եւ զնաց բանակեցաւ այն գիշեր ի Մագրան աւանն, եւ Ստեփանն ընդ նմա. եւ մերձ յառաւօտուն պահու՝ ելին կազմեցան եւ անցին զնացին ի կողմանցն Ափկու, եւ հասին ի Մեղրի: Իսկ զօրքն Թուրքաց ի բանակէ անտի իբրեւ զբազմութիւն զօրացն Յայոց տեսանէին՝ ոչ հաւատային թէ յօգնութիւն իցեն նոցա հասեալ յայլ ուստեքէ: Այլ ասէին թէ Մեղրացիքն կանանց իւրեանց զգեցուցեալք են զգետտ առնացի եւ զարդ պատերազմի. եւ տուեալ զբազում սուտ դրօշակս ի ձեռս նոցա, առ ի երկեցուցանել զմեզ:

Արդ մինչ չեւ էին հասեալ օգնականքն Յայոց ի Մեղրի, քաջ եւ արի սպառազէնքն Մեղրացւոց գործ քաջութեան ի նմին գիշերի գործեցին. զի անցեալ յայնկոյս գետոյն յեղակարծումն ժամու՝ ի մէջ բանակի թշնամեացն, յարձակեցան եւ զբազումս ի նոցանէ ի սուր սուտերի սատակեցին, մինչեւ եւ զորդին Շահ Իսլամին երկու հազարաւ ի փախուստ արկին ի յուրդուար քաղաք. այլ զի սակաւք էին՝ ոչ կարացին ի սպառ ջնջել եւ անհետս առնել զնոսա անտի. դարձան անդրէն ի Մեղրի:

Իսկ օգնականքն Յայոց իբրեւ գային ի մեծ թաղն Մեղրու հասանէին, Մեղրացիքն վաղվաղակի նոցա զկերակուր պատրաստէին: Յայնժամ արգելու զնոսա Պայինտուրն , որ էր իշխան եւ զօրագլուխ ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա, եւ ասէ. քաւ լիցի մեզ ուտել, մինչ չեւ իցեմք վանեալք ողորմութեամբն Աստուծոյ զթշնամիսն մեր: Չի խորհուրդ եւ ջան էր նորա գործ պատերազմի փութով վճարել. վասն զի միով աւուրք յառաջ քան զայն, այլազգիքն գրեալք էին յայնկոյս գետոյն Երասխայ զօրականացն Թուրքաց՝ գալ օգնութիւն հասանել նոցա. եւ նոքա ի պատրաստի էին բազում զնդաւ գալ հասանիլ ի թիկունս նոցա: Ուստի վաղվաղակի հանդէս առնէր ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա եւ որք ի յամրի անդ էին, եւ կարգէր կազմեր, եւ զնոսա յերիս գունդս բաժանէր, առ յիւրաքանչիւր գունդ 860 սպառազէն վառեալ: Ապա ի վեշտասաներորդ ժամու աւուրն՝ մի գունդն խրախոյս բարձեալ միլի սկսաւ ի մէջ զօրացն Թուրքաց, յաջ եւ ահեակ կոտորելով. եւ այլ երկու գունդքն յաջմէ եւ ահեկէ զօրաց թշնամեաց՝ ձայն տուեալ զաղաղակ բարձին, ի վերայ յարձակեցան, եւ ի 16 ժամէ աւուրն մինչեւ ց23

Ժամն ի մէջ առին զբազմութիւն զօրացն անօրինաց, եւ հարին կոտորեցին ի ւոցանէ աւելի քան զմետասան հազար այր. ի սոցանէն անկան յերեւելի անձանց Լեվազեցի Մուրում Բալանթարն եւ այլք բազումք, եւ մնացեալքն մագապուրծ անկան ի յՈրդովար քաղաք: Եւ ձերբակալ արարին գՆուրդուարեցի Զաճի Շափին, որ էր այր երեւելի ի մէջ ամենեցուն ւոցա, եւ առին զամենայն զկահ զկարասի բանակի ւոցա, զզէն զսուր եւ զամենայն զործիս պատերազմին, եւ զամենայն զառ եւ զաւար ւոցա: Եւ եղև ուրախութիւն մեծ ամենայն բնակչացն Խափանու:

Իսկ զԶաճի Շափին՝ զոր ըմբռնեցին, կամեր Պայինտուրն զօրագլուխն ածել զնա առ Դաւիթ. բայց իշխանք Մեղրացեայ աղաչեցին զնա թողուլ զԶաճին անդ առ նոսա. եւ նա շնորհեաց ւոցա: Եւ եղին զնա ի պահեստի ի տան տեառն Ներսիսի: Եւ զօրականքն ամենեքեան զնացին իւրաքանչիւրքն ի տունս իւրեանց, եւ շինականքն Գուրհամայ դարձան զնացին եւ բնակեցան իւրաքանչիւր ի տունս իւրեանց, որք վասն ահի հէնիցն անցեալք էին յերկիրն Զավնդուր, որպէս ի վերոյ սասցաք:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի ամ ի վերայ անցաներ, եղբայրն Երվանու Խանին բազում զօրօք կուտեր առ ի զնալ յօգնութիւն եղբօրն իւրոյ, որ պաշարեցեալ էր ի յերեւան քաղաքի ի զօրացն Օսմանցոց. արդ՝ սա իբրեւ բազում զօրօք ի յՈրդովար քաղաք գայր հասաներ, ամենայն մահմետականքն քաղաքին յառաջ մատուցեալ բողոք բարձին զհայոցն Մեղրեայ, եւ ասեն. Դատ արա ընդ մեզ եւ ընդ նոսա, զի նոքա կոտորեցին կորուսին զամենայն այր քաղաքիս: Եւ նա առաքեաց զԺառայնս իւր ի Մեղրի՝ կոչել առ ինքն զոմանս ի զխաւոր իշխանացն, առ ի զհտել զպատճառն այնպիսոյ աղմկին. իսկ իշխանքն Մեղրեայ իբրեւ զայն լսէին, տագնապէին վարանէին ի միտս իւրեանց: Ի միասին գային ժողովէին խորհուրդ խորհէին եւ ասէին. զհինչ արասցուք, զի թէ երթայցեմք՝ մեծ վտանգ է մեզ, եւ թէ ոչ երթայցեմք՝ վիշտ վտանգի է մեզ եւ ժողովրդեանս. վերջապէս վասն հասարակի օգտի հաճեցան ոմանք ի ծերոցն զվտանգ մահու յանձն առնուլ, եւ երթալ առ Խանն: Եւ իբր մոին սոքա ընդ ծառայսն Խանին ի յՈրդովար, քաղաքացիքն առ հասարակ դիմեցին ի վերայ ւոցա՝ սպանանել զնոսա. բայց ծառայքն Խանին ոչ ետուն թոյլ, մինչեւ ածին կացուցին զնոսա առաջի Խանին, եւ քաղաքացիքն զհետ ւոցա երթային մինչեւ ի դուռն Խանին. եւ իբրեւ յանդիման եղեն նմա, սկսան քաղաքացիքն աղաղակել վերստին եւ ասեն. Դատ արա ընդ մեզ եւ ընդ Մեղրացիսն, զի կորուսին սպառեցին զմեզ: Եւ ի հարցանելն Խանին զՄեղրացիսն, պատասխանի առնէին նմա՝ թէ մեք զոչ ոք ի դոցանէ ի զուր տարապարտուց սպանաք, եւ ոչ ումեք մեղաք, այլ դոքա բազում զօրս կուտեցին եւ զբազում զիւղորես մեր կոտորեցին կործանեցին եւ ի գերի վարեցին. ապա ի զուր տարապարտուց եկին պաշարեցին զմեզ եւ կամեցան բնաջինջ առնել զմեզ, եւ մեք առ ի պաշտպանել զմեզ՝ ընդդէմ դարձաք դոցա եւ ի բաց վանեցաք. եւ արդ՝ հարց ցոյսա թէ զհինչ մեղաք, զո՞ սպանաք, ու՞մ ընդդէմ դարձաք արթունեաց, զի դոքա եկին պաշարեցին զմեզ եւ կամեցան ջնջել զմեզ: Յայնժամ ասէ Խանն ցՆուրդովարեցիսն. Ո՞վ հրամայեաց ձեզ ելանել ի վերայ ւոցա առ ի կողոպտել եւ կորուսանել զնոսա: Եւ նոքա ափիբերան եղեն եւ ոչ կարացին տալ առ այն պատասխանի: Ապա ասէ ցնոսա Խանն. Ո՞վ եղև ձեզ առիթ եւ առաջնորդ ելանելոյ ի վերայ ւոցա: Եւ նոքա ասեն Սափի Դուլին Լվազեցի՝ որդին Մանիչարի, եւ որդին Ղազու Ուրդովարեցի, եւ որդին Շահ Իսլամին: Եւ կալեալ Խանին զՍափի Դուլին, խրատեաց զնա խստագոյն զանիւք, եւ էառ ի ւոցանէ զտուգան, եւ զՄեղրացիսն արձակեաց խաղաղութեամբ ի տեղիս իւրեանց, եւ ինքն չուեաց զնաց անտի:

Ապա այնուհետեւ սկսան Ուրդովարեցիքն առնել զհաշտութիւն ընդ Մեղրեցիսն եւ ինդրեցին արձակել ւոցա զԶաճի Շափին, եւ նոքա եւս ինդրեցին ի ւոցանէ արձակել

զգերիսն, զորս ի գիւղորէին ըմբռնեցին, եւ յանձն առին արձակել զնոսա: Յայնժամ գրեցին Մեղրացիքն առ զօրագլուխսն Ագուլեցոց, որպէս զի ընկալցին ի յուրդովարեցոցն զօթանասուն անձիս Յայոց գերեցեալս ի ևոցանէ, եւ ազդ արասցեն ինքեանց թէ ընկալան զնոսա, որպէս զի եւ ինքեանք արձակեսցեն զՅաճի Շափին, եւ արարին այնպէս. եւ սոքա արձակեցին զՇափին, եւ եղեւ այնուհետեւ խաղաղութիւն ի մէջ ևոցա:

Բ

Ա.

- Արդ՝ եկեալ Դաւիթ Պէկն ի Խափան 412 արամբ բանակեցաւ ի տեղին որ կոչի Իջդէփէ, եւ անդ մարտեաւ զառաջինն ընդ Ղարաջօռլու կոչեցեալ Թուրքաց, եւ յաղթեաց ևոցա: Եւ ապա եկեալ բնակեցաւ ի յամուրն որ կոչի Շնհեր, եւ կոչեաց առ ինքն զառաջնորդն Տաթեւու՝ զԿիրակոս վարդապետն, եւ զԳաբրիէլ վարդապետն, եւ ժողովեաց ի վերայ իւր զարսն տեղոյն, եւ ասէ՝ թէ եկեալ եմ աստ առ ի բառնալ զԹուրքն ի միջոյ. եւ զնացեալ եհար զգիւղորէսն Թուրքաց, եւ բերեալ զինչս եւ զստացուած ևոցա՝ եկեր:

Բ.

- Եւ զայն տեսեալ երեսուններկու Ճիւանշիրն կոչեցեալ ցեղն Թուրքաց, եկին միաբան ի միասին ի Շնհեր՝ ի վերայ Դաւիթ Պէկին: Իսկ ևորա եւս ժողովեալ առ ինքն զարսն Շնհերու, եւ ընդ առաջ ևոցա ի յիջդէփէ, եւ անտի ետես զզօրս թշնամեացն իբրեւ զվեշտասան հազարս, եւ ընդ ինքեան առեալ զարս սպառազէս 400, յուսացեալ յԱստուած՝ գոչեցին առ նա, եւ հարեալ ի դիմի ևոցա յաւուրս երիս՝ խորտակեցին զնոսա, եւ առին զամենայն ինչ ևոցա, զզէն եւ զերիվարս ևոցա: Յետ այսորիկ առաքեաց նա զՄիսիթար զօրապետն իւր ի շէսն որ կոչիւր Զուրդլար. եւ եկեալ ևորա եհար կոտորեաց զամենայն բնակիչս ևորա զայլազգիս, եւ էառ զամենայն ինչս ևոցա եւ դարձաւ:

Գ.

- Ընդ այնու ժամանակաւ եր ոմն Մելիք Տաթեւու ուրացող, որ յառաջն կոչիւր Դաւիթ, յետոյ ուրացեալ զՔրիստոս հանդերձ տամբն իւրով՝ կոչեցաւ Պաղեր, եւ որդիք ևորա ամենեքեան եղեն Շահ Դուլի: Սա ժողովեալ զարսն Տաթեւու առ ինքն եւ կանգնեալ անդ ամուրս, խորհեր տալ պատերազմ ընդ Դաւիթ Պէկին: Իսկ ևորա լուեալ զայն ամենայն, եւ վաղվաղակի ի վերայ ևորա ի պատերազմ, եւ պաշարեալ զամուրս ևորա՝ յետ երկուց աւուրց էառ զայն, եւ կալեալ զնա էած ի Շնհեր, եւ զամենայն ստացուածս ևորա: Եւ հրամայեաց նմա զաւուրս երկուտասան, ի մէջ եկեղեցոյն, յանդիման ամենեցուն, ասել այսպէս բարձր ձայնիւ թէ՛ Լոյսն Լուսաւորչի հաւատոյն, վա՛յ ուրացողին. եւ ապա եհատ զգլուխ ևորա: Եւ ինքն եկեալ նստաւ ի Տաթեւ:

Դ.

- Արդ՝ զայս ամենայն իմացեալ ամենեքեան որք բնակեալք էին ի Չաւնդուրն, զառաջինն եկն առ նա Թորոս զօրապետն, եւ ընդ նմա հնգետասան այր: Եւ ետ նմա զիշխանութիւն զօրապետութեան եւ առաքեաց զնա, եւ ընդ նմա զՊայնտուր սպարապետն ի Չաւնդուր: Յետ այնորիկ դիմեցին առ նա զօրօք իւրեանց որդիքն Մաղայ Մելիքին Ջուղայու, որ եւ կոչի հին Ջուղայ՝ ի Գողթան գաւառի, եւ որդիքն Տիլեչի մականուանելոյն, եւ սոքա ամենեքեան զային խառնելին եւ յաւելանային ընդ զօրսն Դաւիթ Պէկին, իբր երկուս հազարս արանց զօրաւորաց: Գրեաց Դաւիթ պէկն նաեւ առ Մելիք Փարսադան եւ առ փեսայ ևորա տեր Աւետիսն՝ զալ ի յօգնութիւն ինքեան: Վասն զի զայն ամենայն լուեալ եւ տեսեալ Պարսիցն, որք շուրջ էին զնոքօք կուսակալք նաեւ կուսակալն Խափանու, Խանն Պարկուշատու՝ որ կոչի Բաթալի Խան, եւ Խանն Ղարադուզ երկրին. սոքա ամենեքեան եկեալ ի միասին, ելին ի վերայ Չաւնդուր գաւառին՝ ուրք եւ տասն հազարաւ, յաւուր քառասնորդաց պահոց՝ ի տօնի սրբոյ Լուսաւորչին:

Ե.

- Իսկ Հայոցն յուսալով յողորմութիւնս Աստուծոյ ի գիշերի յարութեանն Զրիստոսի դիմեալ ի վերայ բանակի նոցա՝ հարին կոտորեցին զնոսա, եւ առին զբանակն, եւ զայլսն փախստականս արարին: Յետ այսորիկ եկին մելիք Փարսադան, եւ տեր Աւետն ի յողջոյն Դաւիթ Պէկին: Իսկ նորա բարկացեալ ի վերայ նոցա, եւ ասէր՝ ընդէ՞ր ոչ ելիք յօգնութիւն մեզ, եւ հրամայեաց տանիլ զնոսա ի Շնհեր, եւ անդ արկանել զնոսա ի բանտ, եւ էին նոքա զաւուրս հնգետասան ի բանտի անդ:

2.

- Եւ դէպ եղեւ յաւուրսն յայնոսիկ, Յօհաննէս (պետն Գուգարացոց) գալ ի կողմանս յայնոսիկ՝ յիսուն եւ վեց հազար հայազունդ զօրօք, պաշարել զանմատչելի բերդն Որոտնայ. եւ ի չկարել առնուլ զայն ի Թուրքաց, զայ ի Շնհեր եւ գտանէ անդ գտեր Աւետն եւ զաներ նորա ի կալանս. ազատէ զնոսա եւ առաքէ Դաւիթ Պէկին ի Հալիձոր: Եւ ինքն եկեալ ի Տաթեւ՝ առնու զգանձն Դաւիթ Պէկին եւ դառնայ ի տեղի իւր: Իսկ Դաւիթ Պէկին ընկալեալ զՄելիք Փարսադան՝ կացոյց զնա յիւրում կարգի զօրապետ ի վերայ երկու հարիւր վաթսուն եւ վեց զօրաց: Եւ գտեր Աւետն ի վերայ չորեքհարիւր քառասնից: Եւ զնոսա եւ զամենայն զօրս իւր կուտեալ՝ ել զնաց նա ի Ղարաչիմէն եւ բանակեցաւ անդ, եւ անտի հրեշտակս արձակեաց ի Չաւնդուր, ի Մեղրի եւ ի Կենաուզ, գալ ժողովիլ առ նա, եւ եկին հասին զօրապետքն յամենայն կողմանց:

Է.

- Բայց Թորոս սպարապետն ընդդէմ եկաց նմա ի կռիւս. եւ միջնորդ մտեալ ի մեջ երկուցն՝ հաշտեցուցին զնոսա: Եւ ժողովեալ զնոսա անտի՝ ել զնաց նա ի վերայ Ասլամազ Ղուլին, եւ մատուցեալ պաշարեաց զամուրս նորա, եւ դժուարացաւ առնուլ զնա, զի էր բարձրաբերձ եւ անառիկ յոյժ: Եւ յետ երկուց աւուրց բախելոյն զայն, դիմեալ ի վերայ Մխիթար սպարապետն եւ տեր Աւետիսն, մօտեցան ի պարիսպ անդ: Իսկ նոքա քարածիգ եղեալ ի վերուստ անտի մերժեցին զՄխիթարն. բայց տեր Աւետիսն խաբանօք ելեալ ի բերդն՝ կալաւ զոստիկանն. եւ յայսմիկ նուազի ի չորս կողմանց զեղանիլ սկսան զօրքն Հայոց, եւ հարին կոտորեցին զզօրս ամրոցին, եւ ի նմին աւուր մեռան ի Թուրքաց չորս հազար. իսկ ի Հայոց՝ սակաւ ոմանք: Եւ անտի զնաց ի Սիսան գաւառ, եւ անդ կալեալ կոտորեաց զիշխանս Թուրքաց: Եւ եկեալ պաշարեաց զմեծագոյն եւ զանառիկ բերդն Որոտնու, եւ էառ զայն յետ չորից աւուրց, ի տօնի Ճաղկազարդին:

Ը.

- Եւ եղեւ յետ այնորիկ առաքել զբազմութիւն զօրաց իւրոց ի վերայ Պարկուշատու, եւ ինքն մնաց սակաւութի ի Սիսան գաւառի: Եւ ել ի վերայ նորա Խանն Նախիջեւանու չորեքտասան հազարաւ ի պատերազմ, եւ անկան ի նմին պատերազմի ի Հայոցն իննհարիւր այր: Եւ անտի եկն Դաւիթ Պէկն ի Հալիձոր, եւ ժողովեալ զարսն տեղւոյն՝ զնաց ի Շիշկետ, եւ անդ ի չարախօսելն զՊապայ զօրա պետին՝ եհատ զգլուխ նորա: Եւ անտի զնաց ի Չաւնդուր, անդ եւս զօրաժողով լեալ, եւ առեալ ընդ իւր զզօրսն՝ զնաց ի վերայ Թուրքին, եւ հարին կոտորեցին Շահայպակլու գիւղորէսն, եւ զինչս նոցա առեալ՝ եկին ի դաշտն Կումանու:

Թ.

- Եւ այր եկն առ նա, եւ ասէ. Ահա Թուրքն Խափանու, Ուրդուարու, Թավրիզու եւ Ղարատաղու քսան եւ ութն հազարաւ դիմեալ զան կամ ի Մեղրի եւ կամ ի Կենաուզն: Իսկ նորա լուեալ զայն՝ վաղվաղակի ժողովեաց զամենայն զօրս իւր եւ եկեալ բանակեցաւ ի Կալեր. եւ ընդ այգն ընդ առաւօտն եհաս ի Լճկին, եւ սկսաւ պատերազմն. եւ իբր էանց օրն՝ թողեալ անդ զԹուրքն՝ եկն ի Փուխուրոթայ սարն, եւ անտի ի Հալիձոր: Յայնժամ սկսաւ Թուրքն հարկանել զգիւղորայսն, կոտորել եւ ի գերի վարել, մինչեւ ի գալ նորա, եւ պաշարել զՄեղրի. եւ յետ հինգ աւուր պաշարմանն՝ առին զփոթիկ թաղն: Յայնժամ հրեշտակս արձակեցին ի Կալեր, զօրապետացն, գալ օգնութիւն հասանիլ ինքեանց: Եւ ել զնաց գիշերայն Ստեփաննոս Շահում Չատայն ի Չաւնդուր, եւ ժողովեալ անտի զամենայն զօրս տեղեացն՝ յառաւօտուն պահու հասին

արանցն Մեդրու, եւ հարին կոտորեցին զամենայն զբանակն Թուրքաց, եւ թափեցին ի
լոցանէ զամենայն գերեալսն, եւ կալան զգլխաւորն Լոցա. եւ առին զբոլոր բանակ եւ
աւար բազում յոյժ: Չայս մեծ բարութիւնս արար Ստեփաննոս Վարդանէս
Շահումբանէս, որոյ զվոխարէնն հատուցեց նմա Աստուած: Ուստի եւ Դաւիթ Պէկն ըստ
արժանեացն փառաւորեաց զնա, տալով նմա զերկիր եւ զիշխանութիւն երկից Մելիքաց,
որպէս զի նա միայն իշխեսցեց եւ դատեսցեց զնոսա:

Արդ՝ իբրեւ զայս ամենայն յաջողեաց Լոցա Աստուած, կոչեալ Դաւթի զգորագլուխսն իւր՝
առաքեաց զնոսա ի Ղազանկուլու սարն, ի վերայ թուրքմանաց. եւ գնացեալ անդ
գիշերայն՝ անկան ի վերայ ամենայն բնակչաց երկրին, եւ կոտորեալք զնոսա՝ առին
զամենայն ինչ Լոցա, վեց հազար երեքհարիւր ոչխար, եւ չորս հազար հարիւր երեսուն
զայլ անասունս Լոցա: Եւ մինչդեռ զհետ մտանէին փախստեիցն՝ պատահեցաւ միայնակ
Մխիթար հազարապետն առաջի թշնամեացն, առ որ քարածիգ լեալ՝ կալան. իսկ նա
աղաղակել սկսաւ՝ թէ Թուրքն տանին զիս: Եւ իսկոյն աճապարեալ տեր Աւետին՝
թափեաց ի ձեռաց Լոցա: Եւ առեալ զամենայն զառ եւ զաւար՝ դարձան ի Յալիճոր առ
Դաւիթ, որոյ տեսեալ զայն ամենայն՝ ուրախ եղեւ յոյժ: Եւ յետ տասն աւուր՝ դարձեալ
առաքեաց զգօրսն ի լերինս Կասպելու, ի վերայ Թուրքմանին, որք գնացեալ հարին եւ
զնոսա անդ, եւ առին զինչս Լոցա եւ զանասուն 900, եւ դարձան ի Յալիճոր: Եւ յետ վեց
աւուր՝ առաքեաց զնոսա ի վերայ բնակչաց գաւառին Պարկուշատու: Բայց զի Մխիթար
հազարապետն խռովեալ էր ընդ տեսնն իւրոյ, իբրեւ գնացեալ զօրքն հարին զբնակիչս
երկրին, եւ էլ Բաթալի Խանն ընդդէմ Լոցա, Մխիթարն փախեաւ: Իսկ Խանն կրճատեալ
կոտորեաց ի սոցանէ 200 այր, եւ կալեալ զպարոն Ստեփանն ածին կապեալս ի
Պարկուշատ քաղաք: Եւ զայն լուեալ Դաւթի՝ սրտմտեցաւ յոյժ ի վերայ Մխիթարայ, եւ
հրամայեաց հատանել զգլուխն, այլ միջնորդեալ ոմանց՝ դարձուցին զվճիռ մահուանն:
Իսկ պարոն Ստեփանն իբրեւ ածեալ եղեւ ի Պարկուշատ՝ գտաւ անդ ոմն բարեսէր
թուրք, որ գթացեալ ի նա՝ փախոյց. եւ լուեալ զայն Դաւթի՝ ուրախ եղեւ եւ հրամայեաց
երկու օր հանդիսութիւնս առնել: Նաեւ որդւոյ Մելիք Փարսադանին Պալի զօրապետին
զլուխն հատեալ էին, բայց ոչ զբոլորն, այլ մինչեւ ցկես ուլանն, եւ նա այնպէս զգլուխն ի
վերայ իւր կալնլով՝ եկեալ եհաս ի տուն իւր զկնի չորից աւուրց: Եւ ոչ մեռաւ, այլ
կենդանի է մինչեւ ցայսօր:

Յամի Տեառն 1724 եւ ի թուոյն Յայոց ՌՃՅԳ, Ահմէտ Սուլտանն Օսմանցոց, որ
բռնակալեալ ունէր ի պարսկական ծոցոյ ովկիանու մինչեւ ցեզհպտոս եւ ցԼուրիկէ եւ
մինչ ցբոլոր ծովն Պոնտոսի, եւ զմեծ մասն Յայոց եւ զայլ բազում աշխարհս եւ
զթագաւորութիւնս, իբրեւ լսեր զվտարումն Պարսից արքային ի յաթոռոյն, խորհեցաւ
յինքն գրաւել զտերութիւնն զայն: Ուստի հրաման ետ իշխանի զօրուն՝ զօրաժողով լինել
յամենայն աշխարհաց, եւ զալ հասանիլ ի վերայ Պարսից, եւ ունիլ զքաղաքս Լոցա: Եւ
նա ըստ հրամանի արքային եւ ի վերայ Պարսից անթիւ անհամար զօրօք, ի կողմանս
մեծին Յայոց, որ ի վիճակին Պարսից: Եւ ուր ուրեք հասանէին՝ սատակէին զամենայն
դիմակացս իւրեանց, եւ դառնային բազում աւարաւ ամենայն զօրքն ամ ըստ ամէ, մինչեւ
ի լնուլ զամենայն քաղաքս եւ զգիւղս իւրեանց ի բազմութենէ աւարաց եւ գերեաց՝ ի
Յայոց եւ ի Պարսից: Բայց ո՞ր կարէ պատմել զաղետս մարց եւ տղայոց ի ձեռաց անօրէն
գերչաց Լոցա, եւ զնոցին հարց եւ եղբարց անողորմ կոտորած: Արդ սոքա իբրեւ այսպէս
զօրացան ի կողմանս յայնոսիկ, եւ առեալ զմայրաքաղաքն Երեւան՝ ի սուր սուսերի
մաշեցին զամենայն բնակիչսն:

Ժ.

- Ապա յամի Տեառն 172(6) եւ ի թուոյն Յայոց ՌՃՅ(Ե) դիմեցին զալ հասանիլ յաշխարհն
Սիւնեաց՝ որ այժմ կոչի Խափան. յայնժամ ամենայն բնակիչք աշխարհի գատան

անջատան ի Դաւիթ Պէկէն, եւ եղել անձնատուրք Օսմանցոց, եւ մնաց միայն Դաւիթ տասնելեօթն սպառազինօք ի Յալիճորոյ անապատն, եւ ընդ նմա երեք վարդապետք, երեքտասան քահանայք, զիտո գնացին Նորա Նաեւ տեր Աւետն եւ Մելիք Փարսադան:

ԺԱ.

- Եւ ժամանակ ինչ կացեալ անդ, եւ յերեքտասաներորդ աւուր քառասնորդաց պահոց եկին հասին ի վերայ Նորա Պէքիր Փաշայն եւ արապ Ալի Փաշայն, ընդ ինքեանց առեալ Նաեւ զԲաթալի Խանն եւ զամենայն զԹուրքս եւ զՀայս Խափանու եւ Պարկուշատու, զՀայսն Չաւնդուրու եւ Մեղրու, զԹուրքսն Ղարաչօռլու, Փիսեանու, Եւայն, իբր վացուն հազարս սպառազինաց, եւ բանակեցան հանդէպ Յալիճորոյ: Իսկ որք ընդ Դաւթի էին հարիւր վաթսուն զպառազէն՝ եկին ի գետափն Յալու ճորոյ, եւ յիտուն մի ի Նոցանէ ճակատեցան ընդդէմ բանակի Նոցա. բայց յետ երկուց աւուրց՝ թուփանքաւորքն Յայոց անցին որք ընդ Օսմանցոցն էին, խրամատեալ զոսա դիմեալ մտին ի շէն: Յայնժամ Դաւիթ եւ որք ընդ իւրքն էին՝ դիմեալք ամրացան ի յամուրն անապատին, եւ անտի մարտ եղեալ կռուէին աւուրս հինգ, եւ անկանէին ի կողմանցն հակառակաց յաւուրն երեք հարիւր կամ չորս հարիւր մարդ: Ի սոցանէ հազիւ մի ոք: Եւ ի յաւուրն վեցերորդի, որք ի Ներքս էին՝ կարգեցան կազմեցան պատրաստեցան եւ առեալ ընդ ինքեանս զԱջ սրբոյն Մինասայ՝ ելին արտաքս. իսկ որք ի Ներքս մնացին եպիսկոպոսք, քահանայք եւ կուսանք ամենեքեան մտեալ յեկեղեցին՝ առ Աստուած գոչէին, եւ հնչեցուցանէին զզանգակսն. եւ ի յուրերորդ ժամու աւուրն՝ սոքա յանկարծակի գազանաբար յարձակեցան ի վերայ ամենայն բանակի Նոցա, յաջ եւ ահեակ կոտորելով դրոյնցին զբոլոր բանակն Թուրքաց, եւ սկսան փախուստ առնուլ ի սոցանէ, եւ զայն տեսեալ՝ ելին արտաքս Նաեւ տեր Աւետիսն եւ Միսիթար զօրապետն, եւ զիտո մտեալ Նոցա՝ հասանէին հարկանէին եւ ցրուէին զոսա, մինչեւ ոչ մնալ երկու ի միասին. եւ յաւուր յայնմիկ տապաստ արկին ի Նոցանէ երեք տասան հազար սպառազէն, եւ առին զբանակ Նոցա, եւ հարիւր քառասուն եւ ութն դրոշակ, եւ մեռան ի սոցանէ յոյժ սակաւ ոմանք:

Ահա այսպիսի մեծամեծք են գործքն Աստուծոյ, ապրեցուցանել ի ձեռն սակաւուց՝ ի բազմութենէ բիւրաւոր հեծելոց, զի յաղթութիւն պատերազմի ի ձեռս Աստուծոյ Է, եւ ում կամի՝ նմա շնորհէ. արդ՝ եթէ անհաւատից եւ բարբարոսաց շնորհէ սակաւութիւն յաղթել բազմաց, ապա ո՛րչափ եւս բարեպաշտ քրիստոնէից, որք հաւատով դիմեն առ Նա:

Արդ՝ իբրեւ ետես Դաւիթ թէ Աստուած օգնական Է իւր, ինդրեր այնուհետեւ տալ պատերազմ ընդ Օսմանցոց, եւ առաքեաց առ Խանն Տուգալի Քեզում զՄիսիթար հազարապետն եւ զտեր Աւետիսն՝ վաթսուն եւ վեց արամբ, եւ ասէ. Ե՛կ միաբանեալ տացութիւն պատերազմ ընդ Օսմանցոց: Եւ եկեալ գտին զԽանն ի շէն Զուրդաշեան, եւ պատմեցին նմա զբանն. բայց Նա երկեաւ առնել զայն. իսկ եղբայր Նորա Խանն Լեքազում ջանայր հաւանեցուցանել, եւ մինչդեռ ընդ այս վիճէին, զօրքն Օսմանցոց եկեալ լցին զդաշտն Կեչեւանու: Եւ ասեն Միսիթարն եւ տեր Աւետն ցիտան. Դիմեսցուք ի վերայ Նոցա: Բայց Նա երկեաւ, եւ ոչ կամեցաւ գալ. յայնժամ սոքա վաթսուն եւ վեց արամբն սակաւ ինչ պատահեալ Նոցա՝ անցին գնացին, եւ զօրքն Օսմանցոց մտին ի Մեղրի, քսան եւ երկու հազար վառեալք: Եւ իբրեւ ընդ երեկս եղել՝ Միսիթարն եւ տեր Աւետն չորս արամբ եկին ի յայգեստանս Մեղրու եւ ժողովեցին զամենայն փախստեայսն Մեղրացոց անդէն. Խանն եւս առաքեաց յիտուն վառեալ, եւ զիւրեանց զօրսն եւս եղին ի դարանի ի գլուխն Մեղրայ, եւ ինքեանք սակաւութիւն ի գիշերի մտին ի Մեղրի. եւ զօրացն պատուեր տուեալ էր Նոցա, զի ընդ լուսանալն՝ դիմեսցեն ի քաղաք անդ, եւ իբրեւ առաւօտ եղել, իւրեանց զօրքն ոչ հասին, բայց Օսմանցոցն իմացեալ զայն ամենայն, հեծան պատրաստեցան, եւ սկսան մեկնիլ ի քաղաքէն. եւ Միսիթարն, տեր Աւետն, եւ որք ընդ Նոցա՝ սկսան ի Ներքս հարկանել զվիրաւորս ի յՕսմանցոց, եւ հարին սատակեցին զհարկահանն: Եւ յայսմ վայրի որ ի Ներքս, որ արտաքս ի դարանին, հասանէին

հարկանեին գՏաճիկսն եւ վանեին: Բայց զի զօրքն Յայոց, որոց սպասեին, ոչ ժամանեցին, ասէն ցիսանն. Ե՛կ ընդ մեզ, գնացեալ առցուք ի յՈւղոնսպատ զանցս Նոցա: Ի յայն բան հասին զօրքն Օսմանցոց, եւ իսանն փախեալ, եւ սոքա կալան զանցս Օսմանցոց, եւ Նոքա Նեղեալ ի յԵրասխն դիմեցին՝ անցանել, եւ սոցա ի վերայ հասեալ՝ զբազումս ի գետն հեղձին եւ զբազումս առ ետեղ սատակեցին: Եւ անտի դարձեալ զան ի Մեղրի, եւ գտանէն անդ զանհամար կառափս Թուրքաց, եւ զանթիւ ինչս Նոցա՝ ձիս, ջորիս, իբր չորս հարիւր տաղանդոյ ինչս: Չբեռն հարկահանին բացին եւ գտին անդ երեսուն եւ երկու հազար թուղթս հարկաց: Եւ գԴաշդաց Նորվելն սպանին վասն ուրանալոյն զՔրիստոս: Ապա յետ այսորիկ իբրեւ ժամանակ ինչ էանց, եկն եւ Եհաս ասպատակիչ Փաշայն, եւ բանակեցաւ ի Բեղ գեղն, մի շաբաթ, եւ զոչ ինչ կարաց առնել: Եւ սոքա ի գիշերի միում հասին ի վերայ Նոցա, հարին կոտորեցին եւ զՓաշայն փախստական արարին:

Յետ այսորիկ ութն հարիւր օսմանցի եկին ի Պարկուշատ, առ ի գնալ ի Տաթեւ: Չայն լուեալ սոցա՝ գիշերայն գնացեալ բանակեցան ի լեռնն, որ կոչի Օթուզեարաթ, եւ կալան զճանապարհս Նոցա, եւ ի յառաւօտուն պահու, իբրեւ հասին անդ, պատահեալ Նոցա՝ առին զամենայն ինչս Նոցա եւ սպանին ի Նոցանէ իբր երեսուն եւ վեց սպառազէն, եւ զեօթն այր եւս գերեալ բերին ի Յալիձոր: Ապա միւս այլ եւս զօր եկն Օսմանցոց, եւ բանակեցաւ ի գեղ մի Թուրքաց, մերձ ի Մանլեւ, զնոսա եւս ի գիշերի ի վերայ հասեալ կոտորեցին, եւ միայն գերկուս ի Նոցանէ կենդանի բերին ի Յալիձոր:

ԺԲ.

- Արդ՝ իբրեւ ետես Դաւիթ Պէկն յամենայն ուրեք զթշնամիսն իւր առաջի իւր վանեալս, առաքեաց Շահ Թամազին երկուս բեռնիս գլխովք սպանեցելոց: Իսկ Նա եւս առաքեաց սմա մի Նժոյգ ձի, մի խաչալամ եւ իւրաքանչիւր զօրապետացն մի մի վերարկու, եւ զիշխանութիւն հատանելոյ զդրամ: Գրեաց Նաեւ զիրովարտակ եւ ասէ. Որքան խանք գոն ի կողմանսդ յայդոսիկ՝ գլխաւորն լիցի Դաւիթ Պէկն, եւ գնացեալ ի բաց հանցէ զՕսմանցին յերկրէն իւրմէ: Յայնժամ եկեալ կալաւ զՄեղրի, եւ առեալ զգօրսն Մեղրու եւ Չաւնդրու՝ գնացեալ բանակեցաւ ի շէնն Կէչիվանու, եւ առաքեաց զգօրապետսն ի վերայ Ուրդովարու: Եւ սոքա գնացեալ հասին ի վերայ քաղաքին, ի ժամ գիշերոյ, եւ հարին ի Նոցանէ իբր երեք հարիւր այր. եւ մնացեալքն փախեան եւ գնացին, բանակ առեալ բանակեցան արտաքոյ քաղաքին. եւ սոցա առեալ զաւարն եւ արկին սեղանս՝ զի կերիցեն եւ արբցեն: Յայնժամ վերահասեալ Դաւթի բարկացաւ ի վերայ Նոցա եւ ասէ. Օսմանցին բանակ առեալ բանակի անդէն, եւ դուք Նստեալ ուտեք եւ ըմպեք: Եւ Նոցա թողեալ զուտելն՝ դիմեցին ի վերայ Օսմանցոցն: Իսկ Նոքա զառաջինն իբրեւ տեսին, գիտացին թէ զօրն Պարսից Է եւ յարձակեցան ի վերայ սոցա. եւ իբրեւ զփորձ առին եւ գիտացին թէ այն Է զօրն Դաւիթ Պէկին, փախեան եւ եկին սոքա ի Դաշտուն, եւ արք տեղոյն այնորիկ փախուցեալ անկան Ագուլէս քաղաք Յայոց: Իսկ տէր Աւետիսն եւ Միսիթար սպարապետն հարեալ եւ փախուցեալ զՕսմանցին, առին ի Նոցանէ զբազում ջոկս ձիոց եւ ջորեաց: Եւ անտի եկին Միսիթարն եւ տէր Աւետիսն ի յԱգուլէս, իսկ արքն որք պահեին զմեծ դուռն քաղաքին, իբրեւ տեսին զնոսա՝ փախեան. եւ սոցա գնացեալ ի վաճառատեղն քաղաքին՝ գտին զհարկահանն Օսմանցոց փախուցեալ, եւ գնացեալ անտի բանակեցան ի վանս սրբոյն Թովմայի առաքելոյ, եւ անտի տեսին արտաքս ամբոխ շփոթի. եւ ձի կալեալ երկու ոմանք ի Նոցանէ եկին արտաքս, եւ գիտացին զի ոմն ի Թուրքաց յափշտակեալ զոմն գերի վարէր, եւ պնդեցան զհետ Նորա, եւ Նորա թողեալ զգերեալն՝ փախեալ: Արդ՝ սակաւ ինչ կացեալ անդ, տեսին զի Դաւիթ Պէկն եւս եմուտ յԱգուլէս, եւ եկին առ Նա. եւ Նա իւրաքանչիւրոցն զգեցոյց զմի մի պատմուճան. եւ վերստին դարձան բանակեցան ի սուրբն Թովմաս. իսկ արք քաղաքին եկեալ համբուրեցին ամենեքեան զձեռն Դաւիթ Պէկին՝ ըստ սովորութեան Նոցա: Եւ իբրեւ եկն

Մելիք Մոսին՝ որ տիրեր ի վերայ քաղաքին, եւ յանդիման եղել նմա, ասէ Դաւիթ ցարս իւր. Յատէք զգլուխ դորա ի գիշերիս յայսմիկ, զի այր նենգաւոր է դա: Բայց մելիք Փարսադան արգել զայն, եւ ասէ՝ Ոչ է այնպիսի ոք սա: Եւ մնացեալ սոցա ի քաղաքի անդ զաւուրս տասն, եւ յայսմիկ միջոցի Օսմանցին երիցս դիմեաց ի վերայ Դաւթի, եւ երիցս խորտակեցաւ ի յանյաղթելի քաջ զօրաց սորա: Ապա յետ այսորիկ արքայն Պարսից Շահ Թամաս առաքեաց յօգնութիւն Դաւթի գերիս խանս, եւ վերստին դիմեաց Օսմանցին եւ խորտակեցաւ ի սոցանէ: Սակայն իշխանքն Ագուլէսի ծածկապետ դաշնադիր էին ընդ Օսմանցոց, եւ սոքա ոչ գիտէին. եւ յետ երկուց աւուրց՝ եկին հասին բազմութիւն զօրացն Օսմանցոց ի դաշտն Մարադու, եւ բաժանեցան յերիս առաջս: Իսկ որք ընդ Դաւթի էին՝ նոքա եւս բաժանեցան յերիս առաջս, խանքն Պարսից ի մի կողմն, տեր Աւետիսն եւ որք ընդ նմա էին՝ ի միւս կողմն, այսինքն՝ ի կողմն Երասխու, եւ մնացեալ զօրքն Յայոց ի մէջ երկուցն: Արդ իբրեւ խմբեցան ի պատերազմ, խանքն Պարսից փախեան յերեսաց Օսմանցոց, բայց զօրքն Յայոց պինդ կացին հարին եւ վանեցին զՕսմանցին, եւ իբրեւ փախստականս արարին զնոսա, եւ ապա պնդեցան զկնի խանիցն (մինչդեռ փախստեայ երթային նոքա ի Թավրեզ), հասին նոցա եւ դարձուցին զամենայն զօրս նոցա, եւ բերին ի յԱգուլէս. բայց երկու խանքն փախեան: Իսկ սոցա հասեալ կալան գերկուս տիկնայս նոցա, հանդերձ քսան եւ երկու աղախնետք եւ ծառայիւք նոցա, եւ առաքեցին զնոսա ի Յալիճոր: Արդ՝ յետ այսորիկ իբրեւ երկու աւուրք ի վերայ անցին, արքն Ագուլէսի եւ Մելիք Մոսին զդաւաճանութիւնս իւրեանց յայտ արարեալ՝ գրոհ տուին ի մէջ քաղաքին եւ արձակել սկսան ի վերայ զօրացն Դաւթի թօփս: Իսկ նոցա ինայեալ ի նոսա (վասն զի ամենայն քաղաքացիքն էին հայ, եւ ոչ ոք այլազգի գոյր անդ), խուսափեցին ելին արտաքս քան զքաղաքն, եւ մինչդեռ ի ներքս սոքա պաշարեցեալ էին, ասէ Մելիք Փարսադան ցգօրսն. Մի՛ ինչ արձակէք հրացանս, զի ահա քաղաքապետն ելանէ արտաքս: Եւ իբրեւ ել քաղաքապետն, այսինքն՝ Մելիք Մոսին արտաքս, սոքա հարեալ սպանին զնա թոփով: Եւ անտի չուեցին զնացին ի գիւղ մի Թուրքաց, ուր էին հազար երեք հարիւր ոչխար սպանդանոցի Ագուլեցոց. զամենեսին զնոսին ածին ի Մեղրի: Եւ յետ երկուց աւուրց՝ զօրականքն Դաւթի վերստին եկին յԱգուլէս, եւ հարին որ ինչ էր արտաքոյ քաղաքին, եւ զնացին ի Մեղրի, եւ անտի անցին զնացին ի Յալիճոր, եւ բանակեցան անդ:

Արդ՝ իբրեւ եկին ի Յալիճոր, առաքեաց Դաւիթ Պէկն զտեր Աւետիսն առ զօրականսն, որք էին ի Չաւնդուր. իսկ նոքա մերժեցին զԴաւիթ եւ ոչ լուան նմա: Եւ նորա եկեալ ծանոյց Դաւթի զապստամբիլն նոցա ի նմանէ, եւ թէ ո՛րպէս կացուցեալք են ի վերայ ինքեանց զկառավարս Օսմանցոց: Յայնժամ հրամայեաց Դաւիթ չորեքտասան զօրագլխացն իւրոց երթալ կալնուլ եւ կապեալս ածել զնոսա առ ինքն: Եւ ելին կազմեցան պատրաստեցան, ձի հեծան եւ զնացեալ հարին եւ կալան զզօրականս եւ զՕսմանցի ոստիկան կառավարն նոցա, եւ ածին ի Յալիճոր առ Դաւիթ. եւ նոքա մատուցեալ առաջի նորա՝ երդմնի եղեն նմա թէ այսմիտե՛ք քեզ հնազանդիմք յաւիտեան: Եւ նորա հաւատացեալ նոցա՝ զերկու զօրականս առ ինքն եթող, եւ զայլսն ետ ի ձեռս տեր Աւետին, զի ի ներքոյ իշխանութեան նորա լինիցին: Եւ նորա առեալ տարաւ զնոսա ի Չաւնդուրն եւ արձակեաց զնոսա ի տունս իւրեանց:

Եւ յետ այսորիկ իբրեւ չորք աւուրք ի վերայ անցին, ելին Բաթալի խանն, եւ զօրքն Օսմանցոց, եւ հարին գերիս գիւղս Յայոց ի գիշերի, եւ կալեալ գերիս զօրապետս՝ ածին ի Պարկուշատ. եւ յետ երկուց աւուրց, իբրեւ լուաւ տեր Աւետիսն՝ ժողովեաց զգօրսն իւր, եւ զնացեալ ի գիշերի եհար զնոսա, եւ կալաւ զերկու թուրք զօրականսն, եւ զամենայն ինչս նոցա եած ի Չաւնդուր:

- Եւ ի ժամանակի յայսմիկ մեռաւ Դաւիթ Պէկն խաղաղութեամբ ի տան իւրում, յամի Տեան 17(28) եւ ի թուին Յայոց ՌՃ(ՅԷ) ի յամսեանս...:

ԺԴ.

- Արդ՝ իբրեւ վախճանեցաւ Դաւիթ Պէկն, զօրականքն ամենեքեան միաբանեալք կացուցին ի վերայ ինքեանց իշխան զՄիսիթար զօրագլուխն: Բայց զկնի միոյ տարւոյ, վասն զի զօրականք միմիանցն ոչ հպատակեցան, ուստի Օսմանցին եկեալ Էառ զքերոյն Դաւթի, եւ գերի վարեցին զամենայն բնակիչսն նորա. իսկ Միսիթարն փախուցեալ ի նոցանէ՝ գնաց վերստին զօրս գումարեալ ի Յայոց եւ Թուրքաց, վերստին խորտակեաց զՕսմանցին, եւ դարձոյց յետս զբաղաբնս եւ զամուրս ի նոցանէ: Էառ եւ զՈւրդուար բաղաբն եւ կոտորեաց զամենայն որ ինչ էր ի նմա, եւ Էառ զաւար բազում յոյժ, եւ զհարիւր վաթսուն բեռնսն ուղտուց: Եւ ինքն դարձ արարեալ անտի, եկեալ ժամանակ ինչ բնակեցաւ ի յամուրն Խնձորէկս. եւ անդ իւրոց զօրացն հարեալ թոփով սպանին. եւ վաղվաղակի Յայոցն հատեալ զգլուխ նորա՝ տարին առ Փաշայն Թավրիզու. եւ նա ըստ արժանեացն հատոյց նոցա, հատանելով զգլուխ անզգամացն, եւ ասէ. Չիա՛րդ իշխեցիք զայդպիսի քաջ այր սպանանել ի զուր տարապարտուց: Եւ տեր Աւետիսն յայնմիկ ժամանակի փախուցեալ գայ ի Գաղատիա(յ), եւ անտի դիմէ առ Սրբազան Յայրապետն Յռօմայ եւ առնու զնետրումս:

Այսոքիկ էին զօրավարք եւ զօրապետքն Դաւիթ Պէկին, մինչ էրն ի Շնհեր. Միսիթարն, մեծ Կորկին, վրացի Յօհաննէսն, Բանդուր Չաբարիա իշխանն, փոքր Կորկին, Աւդանտել իշխանն Պայինտուր իշխանն Վրացի (այդ սոքա Վրացի ասին, ըստ որում էին յերկրէն Վրաց, այլ ոչ եթէ էին ի Վրաց ազգէն, վասն զի Դաւիթ եւ ամենայն զօրավարք եւ զօրքն իւր էին ի յազգէ Յայոց). դարձեալ Ճատուրն, Ղարակեղզն, Թաթնոսն, Եղիազարն, Յարութիւնն եւ այլն. այսքան զօրօք...:

Որք ի Շնհեր բնակէին քաջ զօրավարքն Դաւթի, էին այսոքիկ. Պուան զօրապետն, Պակի զօրապետն, Մինասն, Ստեփաննոսն, եւ ընդ նոսա 550 զօր:

Որք ի Տաթն՝ էին այսոքիկ. Դիշին, Այտին, Եսային, Տիրացուն, Սիմէոնն, Ապկարն, եւ ընդ նոսա 400 զօր:

Որք ի Չաւնդուր գաւառին՝ էին այսոքիկ. Թորոսն, Վարդանն, Մարսաթան, Նուպարն, Թովմասն, Թուրիւնջն, Յօհաննէսն, եւ ընդ նոսա 2000 զօր:

Եւ ի Կալեր Էր Պապ զօրագլուխն, եւ ընդ նմա 700 զօր: Իսկ Ստեփաննոս Վարդանէսեան, որ ի տանէն Շահումեան, Էր սպարապետ եւ տեղակալն Պապայ, եւ Էր սիրելի յաչս Դաւթի, վասն իւրոյ քաջութեան եւ ազնուականութեանն. ուստի ետ նմա յետոյ նաեւ զիշխանութիւն եւ զկալուածս երից Մելիքաց:

Եւ ի Մեղրի էին այսոքիկ զօրավարք. այսինքն՝ Կոստանդին, Յօհաննէսն, Սարին, Առաքելն, եւ ընդ նոսա 400 զօր: Սոքա զդէմ կալան ութուտասան հազար զօրացն ի յամուր աւանն Մեղրեայ, եւ ի գիշերի միում սակաւութի վերայ յարձակեցան ութուտասան հազարացն, եւ ետուն նոցա զմեծամեծ հարուածս:

Յետ այսորիկ որդիքն Մաղաջուղին եւ Տիլէնջի մականուանելոյն էին, չորեք հարիւր արամբք:

Չօրավարն Սիսանայ՝ հինգ հարիւրով:

Մելիք Ղուչուն՝ երկու հարիւրով:

Աւշար երեցն,որ եւ կոչի տեր Գասպար, յերկերիւր յիսնաւ:

Ատոմ զօրավարն Պաղաբերդու՝ հարիւր յիսնաւ:

Ղազար զօրավարն Կուլաբերդին՝ հարիւր տասամբ:

Սարգիս զօրավարն Շիվանու ձորոյն՝ երկերիւր յիսնաւ:

Մելիք Փարսադան ի Յալի ձոր երկրին՝ երկերիւր յիսնաւ:

Եւ տեր Աւետիսն ի նոյն Յալի ձոր՝ չորեք հարիւր վաթսուն եւ ութն արամբ:

Այս տեր Աւետիս արար զբազում մեծամեծ քաջութիւնս,որպէս եւ ի պատմութեանս իսկ տեսանի. զի եր կարի քաջ եւ արիասիրտ եւ զօրաւոր յոյժ՝ բանիւք եւ գործովք. եւ վասն այսորիկ նա յորմէ հետէ հեռացեալ ի հայրենի երկրէն պանդխտեցաւ ի Գաղատիայ, բազումք յորդորէին զնա ի հայրենի նորին գաւառէ՝ անդրէն դառնալ առ նոսա եւ պաշտպանել զերկիրն զայն. բայց նա հրաժարեր յաղագս պատուոյ իւրոյ քահանայական կարգին, որպէս եւ ոմն յարգելի երիցանց անտի գրեաց առ նա զայս ոտանաւոր առ նոյն յորդոր:

Ի նուագիլ Յայոց ազգի,
Ի դառն եւ նեղ ժամանակի,
Յաղթող զօրեղ երեւեցար,
Քաջ զինաւոր տեր Աւետիս:
Սարսին ի քէն ազգն Տաճկաց,
Չի յաղթեցեր նոցին զօրաց.
Չարքայական զէնն Քրիստոս,
Տեր Աւետիս, քեզ պարգեւեաց:
Արիական զօրօք քոյին,
Յաղթեցեր չար Գրիգորին,
Չի ուրացաւ ըզՔրիստոս,
Դու կտրեցեր զլուխ նորին:
Յասեր արագ բերդն Մեղրին,
Սատակեցեր ըզԽարաճին.
Երեսն հազար թուղթ Խարաճին
Այրեցեր ի մէջ կրակին:
Ազնիւ զօրօք քաջ եւ ընտիր,
Ազուլեաց դաշտն ճեպէիր.
Անարգողաց սրբոյ Խաչին,
Տեր Աւետիս վրեժխնդիր:
Կրկին ինդրեմք արիանալ,
Պալի Պէկին զինուորանալ.
Յայոց ազգին թել եւ թիկունք,
Տեր Աւետիս, բարեաւ երթաս:
Երեցս ապիկար անարժան,
Խնդրեմք սրբոցն համագամայն.
Խաչեալ Աստուած, Տեր իմ Յիսուս,
Տեր Աւետիս քեզ պահապան:

Համապատում

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԹԵ ՈՐՊԱԿԵ ԵՆ ՎԱՍՆ Է՞Ր ԵՂԵՆ ՄՈՒՆՈՆ ԴԱԼԹԻ ՊԵԿԻՆ Ի ՂԱՓԱՆ, ԵՆ ԹԵ ՉԻ՞ԱՐՈՂ ԵՂԻՆ ՄԻԱԳԱՆ ԸՆՂ ՆՄԱ ԲՆԱԿԻՉՔ ՔԱԼԱՌԻՆ ԵՆ ԸՆՂՈՂԵՄ ԴԱՐԾԱՆ ԹՈՒՐՔԱԳ:

Ի ժամանակին՝ յորժամ զօրացան ազգն Աղուանից Թուրքաց, ի կողմանս Զնդկաց՝ ի Ղանտահար գաւառին, եւ յարձակեցան յաշխարհն Պարսից՝ ասպատակաւ աւար հարկանել, մինչեւ ի գալ պաշարել Նոցա եւ առնուլ զՍպահան քաղաք եւ սատակել զՇահ Զիւսէին արքայն Պարսից, որ եղել յամի Տեառն 1721, եւ ի թուին Զայոց ՌՃՅ:

Ի յայս եւ ի սոյն ժամանակի, ի հիւսիսոյ Զայոց՝ Լակզի Թաթարքն ի կողմանս Զայոց եւ Աղուանից արշաւեցին, եւ զգիւղորէսն Գանջու եւ Շամախու ասպատակեալ աւար առին, եւ զԱզուլեցին ի Մուսապէկեան տոհմէ զիշխանն Շամախու սպանին, եւ զամենայն զօրաւոր դիմակացսն սատակեցին, եւ ժողովուրդս երկրին եւ զկանայս եւ զմանկունս գերի վարեցին, զորոց չունիմք յայսմ վայրի մի ըստ միոջէ պատմել:

Եւ կամ թէ զի՞արդ զայսչափ չարիս տեսեալ Զայոց բնակչացն Գուգարացոց եւ Ուտացոց՝ ընդդէմ ելին Նոցա ի բաց վանել, գունդ կազմեցին, զէն զգեցան, պատրաստեցան ի պատերազմ, ճակատ կազմեցին առ Թաթար գետովն, ընդդէմ ամենայն յարձակելոցն յասպատակութիւն երկրին իւրեանց. որք եւ զանուն առին այսու եւ կոչեցան մեծ Սղնախ մինչեւ ցայսօր:

Եւ թէ ո՞րպէս հարին վանեցին թէ զԼազկին, թէ զՊարսիկն եւ թէ զՕսմանցին՝ ոչ ունիմք գրել. այլ միայն զիւմբէլոյն Զայոց յեթնաբերդեան գաւառին Ղափանու եղելոցն ձեռն արկանեմք պատմել:

Յամին հազարերորդի հարիւրերորդի եօթնասներորդի եզերորդի հայկազեանս թուականի, յորժամ լուան բնակիչք եօթնաբերդեան գաւառի Ղափանու զասպատակն եւ զաւերումն Գանջու եւ Շամախու, Զայք եւ Պարսիկք առ հասարակ խռովեցան, եւ զահի հարեալ սասանեալ տագնապէին, եւ իբրեւ ամիսս երկու կամ երեք երթելէկս առ միմեանս առնել ի միմեանց կասկածէին. զի զանձիսն իւրեանց առ հասարակ ի խնամոց հանրական ընտանի խնամակալութեան լքեալս տեսանէին. վասն այսօրիկ քաղաք ի քաղաքէ, ազգ յազգէ, եւ իշխան յիշխանէ կասկածանս թշնամութեան կրեալ տագնապէին: Ահա զսոյնպիսի աղետս չարեաց եւ սոքա կրէին:

Արդ՝ ի սոյնպիսի աւուրս դառնութեան սասանութեան, ոմն Ստեփանոս անուն, ի Զայոց ազգէ, Վանքեցի, ի կողմանցն Կալերու, խորհուրդ ի մտի դնել՝ անցանել ի Սիսան գաւառ, եւ զնալ հասանիլ յաշխարհն Վրաց, ի քաղաքն Սցիսիթ, առ Շահնաւուզ իշխանաց իշխանն Վրաց, եւ խնդրել ի նմանէ զայր մի տալ Ղափանու ի զօրագլուխ, եւ հրաման տալ նմա զօրաժողով լինելոյ եւ զերկիրն ի թշնամեաց պահելոյ. զի զայս ոչ ոք ի սոսկականացն իւրովի առնել համարձակէր. ապա եթէ ոք առներ, ժողովուրդն զնա իբրեւ ապստամբեալ ի տերութենէ՝ ի բաց մերժեր: Այլ իշխանն Վրաց մեծ էր, եւ զայսպիսի զօրագլուխ կացուցանել նմա անկ էր: Իսկ թէ որով մարթասցի զհայցուածն իւր առաջի իշխանին արժանաւոր ցուցանել, խորհեցաւ սուտ գիրս յանուն յիսուն արանց տանուտերանց Ղափանու յօրինել, եւ ըստ նմանութեան իւրաքանչիւր կնքոց Նոցա զկնիքս քանդակել, եւ զայն գիր Նոքօք կնքեալ հաստատել: Եւ օրինակ հայցուածոց

հրովարտակին այս ինչ էր. «Տուր մեզ, տեր, զայր մի՝ լինիլ մեզ զօրապետ, զի հրամանաւոր լիցի մեզ այս օրինաւոր, եւ մեք զզօրսն հոգամք պատրաստել, եւ նոքօք զգաւառն մեր ի թշնամեաց աներկեւան առնելէ:

Ել գնաց Ստեփաննոս, եւ էհաս ի Մծխիթ քաղաք, յանդիման եղել իշխանին Վրաց, եւ գոյժ տուեալ նմա յաղագս նախայիշատակեալ քաղաքացն, պատմեաց նմա եւ զամենայն վտանգս եւ զխռովութիւնս, զահ եւ զերկիւղ ժողովրդեանն Ղափանու, եւ մատոյց նմա զհրովարտակն՝ զոր արարեալ էր յանուն տանուտերանցն: Զաճոյ թուեցաւ իշխանին հայցուածն, զոր յանուն նոցա հայցեր. եւ կոչեալ զԴաւիթ Պէկն Մծխիթացի, ի հայկազեանս տոհմէ, ետ նմա զիշխանութիւն երթալ յաշխարհն Սիւնեաց, որ այժմ կոչի Ղափան, զօրաժողով լինել անդ, եւ պահել զերկիրն Զայոց: Ել նա յերեսաց իշխանին Վրաց, եւ եկն էհաս յաշխարհն Սիւնեաց յամի Տեառն 1722 եւ ի թուին Զայոց Ռ. Ճ. Զ. Ա. եւ բանակեցաւ ի սահմանս Սիսան գաւառին, ի գեղեցիկ դաշտավայրն յայն երեքգագաթեան, որ ի յայլասեռից կոչի Իւչթէփէ:

Եւ ինքն Դաւիթ ազնուական էր, բարեպաշտ, արդարակորով, արհասիրտ, երկայնամիտ խորհրդով, զօրաւոր բանիւք եւ գործովք, տեղեակ գրոց, նախանձայոյց բարեաց ազգի, եւ վրեժխնդիր վնասակարաց նորա, սոյնպէս եւ ամենայն հետեւողք իւր. զի իբրեւ ելանէր նա յերկրէն Վրաց, առ նա ժողովէին ամենայն ազգ զօրութեանց յամենայն կողմանց գաւառին, որք լսէին զնմանէ, արք իբրեւ չորեք հարիւրք, որք նեղեալք եւ տառապեալք էին ի դառն ծառայութենէ այլազգեաց, արք՝ որք զանձինս իւրեանց եղեալք էին առ ի ազատ լինելոյ ի լծոյ ծառայութեանն այլազգեաց, արք՝ որոց միսն հալածեր զհազարս, եւ երկուքն՝ զբիւրս:

Արդ՝ զառաջինն հարկանելով էհար Դաւիթ զՂարաչօռլու կոչեցեալ Թուրքն ի յուչթէփէն: Եւ ապա անտի եկեալ բնակեցաւ ի յամուրն որ կոչի Շնիտր, եւ կոչեալ առ ինքն զառաջնորդն Տաթեւու՝ պատմեաց նմա թէ յինչ բանս, յինչ խորհուրդս եկեալ է, եւ ասէ. Զնշջելով ջնջեցից զամենայն այլազգիս յերկրէ աստի յայսմանէ. եւ ժողովեաց առ ինքն զարսն Շնիտրու, եւ էհար ասպատակեաց զգիւղորեսն Թուրքաց եւ ժառանգեաց զստացուածս նոցա:

Իբրեւ զայն տեսանէին երեսուն եւ երկու ճիւղանշիր կոչեցեալ ցեղն Թուրքաց, ի միասին գային, ժողովէին, գունդ կազմէին, եւ դիմէին ի վերայ Դաւիթ Պէկին: Եւ նա ել ընդ առաջ նոցա ի յուչթէփէն, եւ ետես ի հեռուստ զզօրսն թշնամեաց՝ զի էին իբրեւ վեշտասան հազար: Էառ ընդ իւր իբրեւ զչորեքհարիւր ընտիր զօրս, ի վերայ յարձակեցաւ, յաջ եւ ահեակ կոտորելով խրամատեաց զզօրս նոցա. բայց պատերազմն ոչ շուտով վճարեցաւ, այլ տեւեաց իբր զաւուրս երկուս կամ երիս. եւ յետ երրորդ աւուր՝ ապա ի սպառ էհար եւ վանեաց զնոսս, յուսալով յողորմութիւնն Աստուծոյ, եւ էառ զամենայն ինչս նոցա՝ զզէն, զսուր, զերիվար եւ զամենայն աղիսս նոցա:

Յետ այսորիկ առաքեաց նա զՄիսիթար սպարապետն իւր ի շէնն որ կոչի Զուրթլար, եւ էհար զայն, եւ էառ զամենայն ստացուածս նոցա:

Արդ՝ լուր եղել ամենայն բնակչացն Ղափանու, թէ Դաւիթ Պէկն եկեալ հասեալ է ի թիկունս Զայոց մեծաւ քաջութեամբ, եւ հասանէին առ նա յամենայն կողմանց. զառաջինն դիմեր գալ առ նա Թորոս՝ սակաւ արամբ, եւ առնոյր ի նմանէ զիշխանութիւն զօրապետութեան, եւ դառնայր ի Զաւնդուր՝ յերկիրն իւր, ընդ իւր առեալ նաեւ զՊայնտուր զօրավարն Դաւթի:

Յետ այսորիկ գային առ նա զօրօք իւրեանց որդիքն Մաղայ մելիքին ճիւղայու, որ եւ կոչի հին ճիւղայ՝ ի Գողթան գաւառին, եւ որդիքն Տիլէնչի մականուանելոյն. եւ սոքա ամենեքեան գային, խառնելին եւ յաւելանային ընդ զօրսն Դաւթի՝ իբրեւ երկուս հազարս արանց զօրաւորաց:

Ընդ այսու ժամանակաւ մելիք ոմն Տաթեւու եր ուրացող, որ յառաջն կոչիւր Դաւիթ, բայց յետոյ անօրինեալ ի հաւատս իւր, ինքն եւ ամենայն տուն իւր, կոչեցաւ անուն Պաղդի, եւ որդիք նորա ամենեքեան եղեն Շահ Ղուլի: Սա իբրեւ զգալն Դաւթի լսեր, զարսն Տաթեւու առ ինքն ժողովեր, ամուրս կանգներ եւ խորհեր տալ պատերազմ ընդ Դաւթի Պէկին: Յապա եւ Դաւիթ Պէկն զզօրսն ժողովեր, գունդ կազմեր, գայր հասաներ ի վերայ նորա, զամուրսն պաշարեր, եւ յետ երկուց աւուրց գայն զքռամբ ածեր, եւ զնա եւ զամենայն ինչս նորա կալեալ ածեր ի Շնհեր, եւ անդ հրամայեր նմա զաւուրս երկուտասան, ի մէջ եկեղեցւոյն, յանդիման ամենեցուն ասել բարձր ձայնիւ զառաժս զայս առակաց՝ թէ «Լոյսն Լուսաւորչի հաւատոյն, վայ ուրացողինեւ. եւ ապա հատանէ զգլուխ նորա. եւ ինքն գայ բնակի ի Տաթեւ:

Ապա հրեշտակս առաքեաց ի Յալիձոր առ տեր Աւետիսն, եւ առ մելիք Փարսադան աներ նորա, եւ ասէ. Եկայք մի բանեցարուք ընդ մեզ, զի ի բաց հանցուք զԹուրք բնակիչս ի միջոյ. եւ նոքա ոչ եկին: Եւ յամին երկորորդի, յետ գալստեան Դաւթի ի Ղափան, եւ յաւուրս քառասնորդաց պահուց՝ ի տօնի սրբոյ Լուսաւորչին, ել ի վերայ Չավունդուր երկրին կուսակալն Ղափանու, եւ Փաթալի սուլտանն, եւ ընդ նմա խանն Սեաւ լերին՝ ուր եւ տասն հազարաւ. իսկ զօրքն Յայոց, որք դարան մտեալ էին նոցա, ի տօնի Յարութեանն Զրիստոսի, գիշերայն զԱստուած յօգնութիւն ինքեանց կոչեցին, յանկարծակի զաղաղակ բարձին, ի վերայ յարձակեցան, հարին կոտորեցին զբազումս ի նոցանէ, եւ զայլս ի փախուստ դարձուցին:

Ապա յետ այսորիկ եկին մելիք Փարսադան եւ տեր Աւետիսն յողջոյն Դաւթի. իսկ նորա բարկացեալ ի վերայ նոցա, ասէ. Կոչեցի զձեզ, եւ ընդէ՞ր ոչ ելիք յօգնութիւն մեզ. եւ հրամայեաց տանիլ զնոսա ի Շնհեր, եւ անդ արկանել զնոսա ի բանտ. եւ էին նոքա զաւուրս երկուտասան ի բանտի անդ:

Եւ դէպ եղել յաւուրսն յայնոսիկ Յոհաննէս պետն Գուգարացւոց գալ ի կողմանս յայնոսիկ, յիսուն եւ վեց հազար հայագունդ զօրօք, եւ պաշարեալ զանմատչելի բերդն Որոտնայ. եւ ի չկարելն առնուլ գայն ի Թուրքաց, գայ ի Շնհեր, եւ գտանէ անդ գտեր Աւետիսն եւ զաներ նորա ի կալանս. ազատէ զնոսա եւ առաքէ առ Դաւիթ Պէկն ի Յալիձոր. եւ ինքն ի Տաթեւ երթայ, գտանէ զդարձն Դաւիթ Պէկին, եւ առեալ գայն՝ դառնայ ի տեղի իւր: Իսկ Դաւիթ Պէկն ընկալեալ զմելիք Փարսադայն՝ կացուցանէ զնա յիւրում կարգի զօրապետութեան, ի վերայ երկու հարիւր վաթսուն եւ վեց զօրաց, եւ գտեր Աւետիսն՝ ի վերայ չորեք հարիւր քառասնից:

Յետ այսորիկ իբրեւ լսեր Դաւիթ, թէ զօրաժողով Է Ասլամաս Ղուլին ի կողմանս Փուխուրութայ լերին, ի բերդն Չեւու, վաղվաղակի զօրսն գումարեր եւ գայր բնակեր ի Ղարաչիմէն, եւ անտի հրեշտակս առաքեր ի Չաւնդուր, ի Կալեր, ի Կենաուզն եւ ի Մեղրի, զօրավարացն՝ գալ հասանիլ անդ. եւ եկին հասին վաղվաղակի:

Բայց Թորոս զօրագլուխն ընդդէմ եկաց նմա ի կռիւս. եւ միջնորդ մտեալ ի մէջ երկուցն՝ հաշտեցուցին զնոսա. եւ ժողովեալ զզօրականսն՝ ել զնաց ի վերայ Ասլամազ Ղուլոյն, եւ մատուցեալ պաշարեաց զամուրս նորա, եւ դժուարացաւ ի յառնուլն գայն, զի եր անառիկ եւ բարձրաբերձ յոյժ. այլ յետ բախելոյն գայն աւուրս երկուս, Միսիթար

Սպարապետն եւ տէր Աւետիսն գրոհ տուեալ ի վեր խաղացին. իսկ Նոթա ի պարսպէ անտի զոսա ի բաց մերժեցին. բայց տէր Աւետիսն խաբանօք յամուր ելաներ, եւ զոստիկանն ձերբակալէր. եւ յայսմ վայրի զօրքն ամենայն, որք շուրջ էին զբերդաւն, ի պարսպէ անտի ի ներքս գեղանէին, եւ սուր ի վերայ եղեալ՝ զամենեսեան զնոսա առ ետեղ սատակէին. եւ ի նմին աւուր ի յամրոցի անդ կոտորեցին ի Թուրքաց արս չորս հազար, եւ ի սոցանէ մեռան սակաւ ոմանք:

Ապա դարձ արար Դաւիթ, խաղաց զնաց ի Սիսան գաւառ, եւ կալեալ անդ զիշխանս Թուրքաց՝ կոտորեաց:

Եւ ի յամին երրորդի, յետ զալստեան իւրոյ ի Ղափան, երթայ պաշարէ զմեծ եւ զանառիկ բերդն Որոտնու, եւ ի տօնի Ծաղկազարդին, որ չորրորդ օր էր պաշարման բերդին, եղև անձրել յոյժ, ո՛վ սքանչելեացս, եւ ի սաստկութենէ անձրելին՝ մի կողմս պարսպին ինքնին անկաւ. սոքա իբրեւ զայն տեսին՝ ձայն ետուն, խրախոյս բարձին, ի վերայ յարձակեցան եւ մտին ի ներքս, եւ հարին կոտորեցին զամենայն այլազգիս, եւ առին զբերդն:

Եւ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ առաքել զբազմութիւն զօրաց իւրոց ի վերայ Թուրքացն Պարկուշատայ, եւ ինքեան սակաւութ մնալ ի Սիսան գաւառի: Ել ի վերայ Նորա խանն Նախիջեւանու չորեքտասան հազարաւ. իբրեւ զայն լսէր Դաւիթ՝ զօրաժողով լինէր վաղվաղակի, ի Դարպասայ եւ ի տանէն Սիսանայ գունդ կազմեր, եւ զայր հասաներ նմա ի վերայ գետոյն Նախիջեւանու. եւ անդ իբրեւ ընդ միմեանս բախեցան երկոքին ճակատքն, զօրքն խանին փախստեայ լինէին ի սոցանէ, եւ սոքա զհետ մտանէին լոցա ի յուր՝ եւ տասն ժամէ աւուրն մինչեւ ցքսան եւ միերորդ ժամս վանէին, եւ զբազում վիրաւորս ի լոցանէ դիաթաւալ կացուցանէին: Բայց ի քսան եւ երկուերորդ ժամուն փախստեայքն ամենեքեան ի միասին հաւաքեցան եւ ի կրունկս ընդդէմ Զայոցն դարձան. իսկ սոքա իբրեւ զայն յանդուզն յարձակումս տեսանէին՝ լքանէին, կասէին եւ ի փախուստ դառնային ի լոցանէ մինչեւ ցգետափն. եւ անդ առ ի ճեպոյն տագնապի, էր որ գետակուր լինէր, եւ էր որ սրոյ ճարակ լինէր, զի պաշարեաց զնոսա սուր թշնամեացն զկնի, եւ յորդեալ գետն առաջի, եւ ոչ գոյր այլ ելք ճանապարհի. ուստի՝ յայնմիկ վայրի ծախեցան ի սոցանէ աւելի քան զհազար այր, մինչեւ զհասանել զիշերոյն, եւ մնացեալքն փախուցեալ թաքեան ոմն ի վեմս, ոմն ի յայրս եւ ի մացառս. եւ յերկրորդ պահու գիշերոյն եկն Էհաս Դաւիթ ի Սիսան, եւ փախստեայքն ամենեքեան եկին ժողովեցան առ նա:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

Թէ զո՞րչափ ինչ արար Թորոս զօրապետն, եւ թէ որպիսի՞ պատերազմունք եղեն ի կողմանս Զավնդրոյ եւ Մեղրոյ:

Ընդ աւուրս ժամանակացն այնոցիկ՝ իբրեւ լսեր Թորոս ի Խորձոր, որ է ի Չաւնդուրն, թէ Դաւիթ եկեալ հասեալ է բազում զօրօք ի Սիսան գաւառ, ընդ իւր առնոյր արս իբրեւ երեսուն, եւ գայր հասաներ առ Նա. եւ առեալ ի նմանէ զիշխանութիւն զօրապետութեան, վաղվաղակի դարձ առնէր, խաղայր զՆայր ի Չավնդուր, եւ զարս տեղոյն առ ինքն ժողովէր, կարգէր կազմէր զնոսա գունդս գունդս, եւ ի վերայ խոցա կացուցանէր հարիւրապետս եւ յիսնապետս:

Եւ դէպ եղէւ յաւուրսն յայնոսիկ հօտ մի ոչխարաց սուլտանին, յորում էին երկու հազար ոչխար եւ երկուտասան հովիւք, գալ արածիլ յերկիրն Չավնդորոյ. եւ գայս իբրեւ լսեր Թորոս, զարս առաքէր՝ երթալ կոտորել զհովիւսն եւ զամենայն զհօտն ածել առ ինքն. եւ արարին այնպէս: Եւ այս ամենայն եհաս յականջս Փաթալի սուլթանին Պարկուշատու, եւ յականջս եղբօր նորին՝ Աղասի խանին, եւ գրեաց վաղվաղակի առ Մահնիչար օլլի Սափի Ղուլոյն օրինակ գայս. Ազդ եղէւ մեզ եւ մեք ինքնին տեղեկացաք թէ զհարոյ Զայքն Չավնդորու ապստամբեալ են ի մենջ, եւ զսուր վերացուցեալ ընդդէմ Տաճկաց, ուստի, յայս ինչ աւուր՝ երկուտասան հազարաւ ելանելոց եմ ի վերայ բնակչացն Չավնդորու, եւ դու եւս առցես ընդ քեզ զամենայն զօրաւորս Թուրքաց, որք են ի Կենաուզն, եւ դու այդի, եւ ես աստի ելցուք ի վերայ Զայոցն, եւ ջնջեսցուք զնոսա ի միջոյ: Այլ Նա ոչ էառ յանձն՝ առնել գայն:

Եւ ել Փաթալի կուսակալն ի վերայ Չավնդորու՝ երկուտասան հազարաւ: Իսկ բնակիչքն Չավնդորու իբրեւ գայն լսէին, հարիւր յիսուն վառեալ յիշկետոյ առաքէին՝ երթալ կալնուլ զանցս ճանապարհին, զի էր անտառախիտ յոյժ. եւ եկին դարան մտին խոցա անդ: Արդ՝ զօրքն Թուրքաց իբրեւ անդր հասանէին, դարանամուտքն ստեպ ստեպ զիրացանսն ի վերայ արծակէին, եւ այլ վառեալքն Զայոց ի ճակատ անդր ժամանէին, եւ զբազումս ի խոցանէ առ ետեղ սատակէին, եւ զայլսն փախստականս առնէին առաջի իւրեանց մինչեւ ցկողմանս Պարկուշատու. եւ յաւուր յայնմիկ անկանէին ի թշնամեացն արք իբր չորս հազար:

Բայց ի հետեւեալ աւուրն Սափի Ղուլի Լեւազեան երեք հարիւր սպառազէն արամբք նենգութեամբ գայ բնակի ի յԱփկու վանսն, եւ գրէ անտի իշխանացն Իքաց աւանին, զի եւ նոքա եկեսցեն որպէս զի զՄանլեւ եւ զամենայն զիւղորայսն Զայոց, որք էին ի կողմանս յայնոսիկ, աւար առեալ աւերեսցեն. բայց Միրզա Սայիլ իշխանն ոչ կամեցաւ գայն: Եւ գայս ամենայն իմացեալք արքն Մանլեւու՝ առաքեցին արս ի Չավնդուր, եւ ասեն. Ել Սափի Ղուլին, գայս ինչ եւ գայս ինչ խորհի առնել: Իբրեւ գայն լսեր Թորոս զօրապետն, նոյնժամայն վառէր պատրաստէր, եւ հինգ հարիւր վառելովք զիշերայն դիմէր գայր ի վերայ նորա, եւ ի յառաւօտուն յերեքտասաներորդ ժամուն հասանէր ի յԱփքիս: Իսկ Սափի Ղուլին իբրեւ գայն տեսանէր՝ փախստեալ զՆայր, եւ Թորոսն զհետ մտանէր, եւ հարկանէր ի խոցանէ արս ութսուն: Եւ ի ժամանակին յայնմիկ՝ հարին կոտորեցին զերիս զիւղս Թուրքաց, եւ առին զամենայն ինչս խոցա եւ դարձան ի Մանլեւ:

Արդ իբրեւ լուր լինէր բանս այս ի Քիս եւ ի Իքաց, գային ժողովէին ի միասին ամենայն արք բնակչացն Իքացու, եւ զամենայն զկին եւ զորդիս իւրեանց հանէին ամրացուցանէին ի բարձրագոյն գագաթն, որ հանդէպ աւանին էր, եւ ինքեանք յարձակեալ գային ի վերայ Մանլեւու: Իսկ Թորոս ընդառաջ լինէր խոցա ի զլիտոյ Մանլեւուն, եւ ի դիմի հարեալ՝ զբազումս ի խոցանէ անդանօր սատակէր, եւ զայլսն ի փախուստ դարձուցանէր մինչեւ ցՔիսն, եւ ինքն հրաման տայր զօրացն մի՛ պնդիլ զկնի խոցա, այլ երթալ հարկանել զտունս խոցա եւ այրել, եւ առնուլ զամենայն ինչս խոցա եւ դառնալ: Եւ իբրեւ կատարեցին՝ դարձան անդրէն ի Մանլեւ:

Եւ եկաց Թորոս ի Մանլեւ աւուրս երիս, եւ անդ կացոյց զՊապ Կալերեցի՝ զորդին Սրապիոնի՝ զօրապետ եւ կառավար ի վերայ երկրին Կենաուզոյ, եւ ինքն դարձ արար զնաց ի Չավնդուր: Իսկ Պապ զօրաժողով լեալ անդ՝ գայ բնակի ի Կալեր աւանի:

Բայց Սափի Ղուլին զգիւղորայսն Թուրքաց, որք էին ի Լվազու ձորն, խաղացուցանէ ի յՈւրդուար, եւ մնացին միայն չորք գիւղք Թուրքաց ի կողմանս Արձաւաքարին. եւ հրամայեաց Պապ երթալ կոտորել զնոսա. եւ եկին հարին զերիս գիւղսն եւ աւար առին զինչս նոցա: Եւ ի Թաղամերի եր վաթսուն տուն Թուրքաց. սոքա եկին, լացին, զաղաղակ բարձին առ զօրականսն Յայոց՝ թէ մեք ըստ ամենայնի ամենայն կերպիւ հպատակիմք ձեզ. եւ ինայեցին ի նոսա:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի ամիս կամ երկու ի վերայ անցաներ, Սափի Ղուլին առնոյր ընդ իւր արս հինգ հարիւր ի յՈւրդուարայ, եւ ի գիշերի միում գայր հարկաներ զերկու գիւղս Յայոց ի Սայիպուն, զարսն կոտորեր, եւ զկին եւ զորդիս նոցա գերի վարեր ի յՈւրդուար:

Իսկ Դաւիթ Պէկն իբրեւ զայն լսեր, զՄիսիթար սպարապետն իւր յառաջ կոչեր, եւ հրաման տայր նմա երթալ սատակել զնոյն վերոյ ասացեալ վաթսուն տունն Թուրքաց ի Թաղամեր. եւ նա արար այնպէս (եւ զայսու ժամանակաւ՝ Դաւիթ կատարեր զշինուած բերդին որ ի Յալի ձոր):

Յրաման տայր նաեւ Պապայ զօրապետին երթալ ի Լեւազու ձորն, եւ եթէ գտանիցէ անդէն մնացեալ շէն ինչ Թուրքաց՝ կոտորեսցէ. եւ ըստ հրամանի նորա՝ ել զնաց հազար հինգ հարիւրով Պապ ի Լեւազու ձորն, եւ զոչ ոք եգիտ ի Թուրքաց, զի սակաւ ոմանք մնացեալ էին, եւ նոքա եւս փախուցեալ անկան ի յՈւրդուար: Այլ Պապ յուզեալ գտանէ անդէն զբազում ինչս եւ առաքէ զայն ամենայն ի Չվար աւանս, եւ զպահապանս կացուցանէ անդ. եւ ինքն չուէ զնայ անտի ի կողմանս Վայրիվարայ, եւ գտանէ անդէն զերիս տունս, որք ուրացեալք էին զՔրիստոս, զնոսա զամենեսեան կոտորէ եւ առնու զինչս նոցա, եւ դառնայ ի տեղի իւր՝ բազում զանձուք եւ աւարաւ. զի ոչ միայն ի Լեւազու ի գիւղորեցն Թուրքաց, այլ եւ ի կողմանցն Վայրիվարայ ի Յայոց եհան զբազում ինչս: Եւ այսպէս զօրականք Դաւթի յամենայն երկիրն Ղափանու շրջին, յոյզ եւ ինդիր առնէին, եւ ուր ուրեք զԹուրք գտանէին՝ սուր ի վերայ եղեալ սատակէին, մինչեւ բնակին բնաջինջ առնել զԹուրքն ի Ղափանու:

Ապա իբրեւ լսեր Դաւիթ, թէ զօրաժողով Է Աւլամազ Ղուլին ի կողմանս Փուխուրուբայ, վաղվաղակի զօրահատոյց լինէր, ի վերայ հասաներ եւ զնոսա զամենեսեան սատակեր անդ, որպէս ի վեր անդր ասացաք. եւ իբրեւ գայր հասաներ Դաւիթ ի Ղարաչիմէն, ընդդէմ էլաներ նմա Թորոս զօրապետն մարտիւ պատերազմի, եւ միջնորդ մտեալ ի մէջ երկուցն՝ հաշտեցուցին զնոսա: Եւ խաղաց զնաց Դաւիթ ի Յալի ձորն, եւ Թորոսն ի Չավնդուր, իսկ Պապ ի Կենաուզն:

Յամի երրորդի՝ յետ գալստեանն Դաւթի ի Ղափան, Թորոս զօրապետն հանդէս արար ամենայն զօրաց իւրոց ի Չավնդուր, եւ ժողովեաց զամենայն այր զօրաւոր յերկրէ իւրմէ, առ ի զնալ ի վերայ Ուրդուար քաղաքին: Բայց մելիք Տռանկուլն Երցվանսէկ աւանին, որ եւ ասի Կարմիր վանք, որ Է ի Պարկուշատ գաւառին, գրեաց առ Թորոսն այսպէս. Ազդ եղեւ Փաթալի սուլտանին վասն քոյ, թէ զօրաժողով ես առ ի զնալ ի վերայ Ուրդուարոյ. սա աւասիկ եւս զճրաժողով Է աստ եւ սպասէ, զի յորժամ դու էլանիցես յերկրէդ, նա վաղվաղակի ի վերայ հասեալ՝ սատակիցէ զերկիրն քոյ. ուստի յոյժ բարուք արասցես, եթէ նախ եկեսցես ի վերայ Պարկուշատու. Նա եւ զի եւ ի մեզ եղեալ Յայսն Պարկուշատայ թեզ թիկունս առնեմք: Այլ զայս ամենայն անօրէն մտօք, նենգաւոր

խորհրդով գրեր, գոր գրերն, զի ի ծողակս թշնամոյն զնա արկցե, առ ի հաւատարիմ ցուցանել զինքն սուլտանին, զի մի՛ ի բաց լիցի ի տերութենէն (իբր թէ զհետ միտեալ իցե նա Դաւթի եւ զօրականաց նորա). եւ ոչինչ փոյթ եղել նմա լինիլն անհաւատարիմ, նենգաւոր, թշնամի Աստուծոյ, եւ մարդկան եւ ազգին իւրոյ եւ ժողովրդեանն մատնիչ եւ սատակիչ, որպէս ի հետագայս ցուցցին առնս այսորիկ թշնամութիւն եւ չարիք: Եւ հաւատաց Թորոս բանից նորա եւ ել զնաց միամտութեամբ եւ եհաս ի յեղահորդ, ի սահմանս Պարկուշատու, ինքն եւ ամենայն զօրքն իւր, եւ բանակեցաւ անդ. եւ եկն առ նա Ֆռանկուլն երկու հազարաւ, եւ եկաց ի մի կողմս զօրացն Թորոսին: Եւ եհաս անդր Փաթալի սուլտանն, եւ եղբայր նորա՝ Աղասի խանն, բազում զօրօք, քորն որչափ էրն ընդ Թորոսին, կրկնապատիկ եւ եռապատիկ, եւ առաւել եւս, իբրու ութ եւ տասն հազարաւ. եւ իբրեւ ճակատեցան ընդդէմ միմեանց զօրքն սուլտանին եւ զօրքն Թորոսին, զօրքն սուլտանին փախստեայ լինեին եւ սոքա զհետ լինեին նոցա:

Իսկ անօրէն Ֆռանկուլն իբրեւ զայն տեսներ, զարս զկնի սուլտանին հասուցաներ, եւ ասէ. Չի՞նչ գործեք, զի՞արդ փախչիք, դարձարո՞ւք ի կրունկս զի ես ընդ ձեզ եմ. դուք ի յառաջոյ եւ ես զկնի սոցա խորտակեսցուք զսոսա. եւ արարին այնպէս, պաշարեցին զզօրսն Թորոսին յառաջոյ եւ զկնի, եւ սկսան կոտորել, եւ զԹորոսն սպանին. եւ զերծեալքն ի նոցանէ միայն հազար չորս հարիւր այր եկին ի Չավնդուր, եւ մնացեալքն ամենեքեան անկան անդ: Ահա զայսպիսի անօրէնութիւնս գործեաց Ֆռանկուլն, եւ ոչ այսչափ միայն, այլ եւ առ ի առաւել հաճոյանալ սուլտանին եւ ցուցանել զինքն թէ ոչ է միտեալ զկնի Դաւթի եւ զօրականացն Ղափանացւոց, ուրացաւ նաեւ զհաւատն:

Արդ՝ այս ամենայն իբրեւ այսպէս անցաներ, Փաթալի սուլտանն խորհուրդ ի մտի դներ զալ մտանել ի Չավնդուրն եւ կոտորել կորուսանել զքնակիչս նորա: Բայց Նուպար սպարապետն, որ յաջորդեաց Թորոսի, իբրեւ զայն լսեր՝ վաղվաղակի հրովարտակ առաքեր առ Պապ զօրապետն եւ ասեր. Դու ինքնին գիտես, զի ահա կորեան զօրքն մեր, եւ արդ յարուցեալ զայ ի վերայ մեր Փաթալի սուլթանն. յօգնութիւն հասէք մեզ: Եւ նա վաղվաղակի առաքեաց ի Չավնդուրն երկու հազար զօրս ի յօգնութիւն Նուպարին. իսկ Փաթալի սուլտանն իբրեւ գիտաց թէ օգնութիւնս արարին ի Կենաուզայ Նուպարին, դարձաւ ի տեղի իւր:

Եւ ի զօրավարացն Պապայ՝ որք եկին ի Չավնդուր, երկու զօրավարք ապստամբեցան ի Պապայ՝ վասն խռովութեան ինչ եղելոյ ի մեջ նոցա. եւ եկեալ ի Լիջկին ասանն՝ զօրաժողով եղեն, եւ կամեցան ունել զՊապ, եւ նա փախեաւ ի նոցանէ, եւ ասեն՝ Մեք կառավարեսցուք զերկիրս: Եւ իբրեւ զայս լսէ Դաւիթ Պէկն, առաքէ առ նոսա զԿորկի զօրապետն՝ երկերիւր արամբ. եւ նորա եկեալ հաշտեցուցանէ զնոսա, եւ հնազանդ առնէ զնոսա Պապայ, եւ զվերոյ յիշեալ աւարն՝ զոր առին ի Լեւազու՝ բաժանէ ի մեջն նոցա:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի կամ երկու ամիս ի վերայ անցաներ, ի յՈւրդուարայ առ Պապ գուժկան հասաներ, թէ զօրաժողով է Թուրքն առ ի զալ եւ աւերել զՂափան: Յայնժամ իշխանքն Կենազու ի միասին գային, խորհուրդ խորհեին՝ հրաման տալ, ժողովել զբոլոր մարդիկ գիւղորեիցն ի յերկուս գիւղս, ի Կեսն Վանք կոչեցեալ շինեն մինչեւ ցԿալեր, եւ ի Կալերու մինչեւ ցՄանլեւ եւ մինչեւ զԱփիս. եւ հաստատեցաւ բանս այս ի խորհրդեան եւ արարին այնպէս:

Եւ յետ ոմանց աւուրց՝ Սափի Ղուլին Ուրդուարեցին, որդին Ղազու, եւ որդին Շահիսլամին ութն հազարաւ գային անցանէին ի յԱլանկեզայ սարոյն ի Պուղաբարն: Եւ իբրեւ այնպէս զանցանելն նոցա լսեր Պապ, առնոյր ընդ իւր երկուս հազարս եւ ընդառաջ ելաներ. բայց իբրեւ զայն բազմութիւն թշնամեացն տեսաներ, կասեր, զանգիտեր, եւ ի

Նոցանէ թիկունս դարձուցանէր: Ապա այնուհետեւ զօրք թշնամեացն համարձակ յառաջ խաղային, գային հասանէին մինչեւ ցԴաշտուն աւանն, եւ զբոլոր գիւղորեսն քանդէին: Իսկ ժողովուրդքն գիւղորէից, որք ժողովեալքն էին ի մի (որպէս ի վերոյ ասացաք), ամենքեան անցին ի Խաչաօլու սարոյն յերկիրն Չավնդուր: Չայս ամենայն իբրեւ լսէր Դաւիթ, ի սրտմութիւն բարկութեան բրդէր ի վերայ Պապայ. առնոյր վաղվաղակի ընդ իւր երկու հազար ութն հարիւր սպառազէն, խաղայր գայր ի Դաշտուն: Իսկ Թուրքն իբրեւ զգալն Դաւթի զգային, փախստեայ գնային ի յՈւրդուար: Եւ եմուտ Դաւիթ ի Դաշտուն, եւ սկսաւ բարկանալ յոյժ ի վերայ Պապայ (մանաւանդ զի այլք եւս չարախօս լինէին զՊապայ), եւ ասէ. Միթէ չիցէ՞ բաւական զի փախեաւ ի պատերազմէ, եւ արդ ոչ եւս կամի գալ առ իս: Եւ ել գնաց անտի ի Կալէր, եւ կալեալ անդ զՊապա՝ ածեր ընդ ինքեան. եւ անցեալ ի Խաչաօլու սարոյն, իբրեւ մօտէին ի յիշկետ, անդ գլխատեր զՊապա եւ աւար առնոյր զինչս նորա: Ապա յետ երից աւուրց՝ չուեաց գնաց ի յիշկիտոյ ի դաշտավայրն Կեմանցու:

Արդ իբրեւ լուր եղեւ ի յՈւրդուար՝ թէ Դաւիթ անցեալ է ի Չավնդուր, ելին կազմեցան պատրաստեցան Սափի Ղուլին, որդին Ղազու, եւ որդին Շահիսլամին, եւ առեալ ընդ իւրեանս զօր բազում, իբր երկոտասան հազարաւ գային հասանէին ի կողմանս Կեմաուզայ, եւ անցեալք ի յԱլանկեզայ սարոյն՝ զամենայն գիւղորեսն Կեմաուզայ այրեցին: Ապա գուժկան հասաներ առ Դաւիթ վասն այսր ամենայնի: Եւ նա վաղվաղակի առեալ ընդ իւր արս իբրեւ չորս հազարս՝ եկն եւ բանակեցաւ ի Կալէր, եւ ի յառաւօտուն պահու եհաս ի վերայ հինիցն Թուրքաց, եւ եգիտ զնոսա բանակեալս ի Լիջկին՝ յայնկոյս Ղօզդօզ գետոյն: Իսկ նոքա անտի իբրեւ տեսին զզօրսն Դաւթի, առ հասարակ հասին կալան զգետափն, եւ ոչ տային թոյլ անցանել Դաւթի զգետն. ապա սոքա աստի եւ նոքա անտի մարտ եղեալ կռուէին յառաւօտէ մինչեւ ցերեկոյ. եւ իբրեւ եհաս գիշերն, խոյս ետ Դաւիթ եւ չուեաց գնաց անտի ի Յալի ձոր:

Արդ՝ ի վաղիւ անդր զօրքն Թուրքաց իբրեւ գիտացին թէ Դաւիթ մեկնեցաւ գնաց ի նոցանէ, եւ ոչ ուստեք էր նոցա այնուհետեւ երկիւղ, անցին գնացին ի կողմանս Գուրհամայ եւ սկսան կոտորել եւ ասպատակ հարկանել զգիւղորեսն մինչեւ ի գալ նոցա եւ պաշարել զՄեղրի: Արդ՝ իբրեւ գայն լսէին որք շուրջ էին բնակիչքն Թուրքաց, գային ժողովէին եւ յաւելանային ի նոսա՝ ի կողմանցն Թավրիզու եւ Սեաւ լեռինն, եւ լինէին ութուտասան հազար. ապա մատուցեալ պաշարէին զամուր աւանն Մեղրի: Իսկ բնակիչքն Մեղրեայ ժողովեցան յերիս թաղս ամենայն արք պատերազմողք առ ի մարտնչիլ ընդ նոսա: Եւ յաւուրն հինգերորդի, յետ պաշարման նոցա, ամենայն բազմութիւն զօրացն այլազգեաց գրոհ տուեալ՝ մտին կալան զփոքրիկ թաղն: Եւ որք ի ներքս էին զօրականքն Յայոց՝ վաղվաղակի մատուցեալ ի բաց առին զկամուրճս գետոյն, եւ կալան զանցս նոցա զինու եւ թուփանկօք, զի մի՛ կարասցեն նոքա այլ յառաջ խաղալ, եւ մնացին զօրք թշնամեացն ի փոքրիկ թաղն: Եւ յայսմ վայրի հրեշտակս արձակեցին Մեղրացիքն ի գաւառն Գուրհամ ի Կալէր, եւ ասեն. Ահա՛ զօրքն Թուրքաց հասին կալան զփոքրիկ թաղն մեր. եւ արդ՝ մեզ եթէ օգնութիւն ոչ հասանիցիք մինչեւ ցաւուրս երկուս, բազմութեան նոցա մեք զդէմ ունիլ ոչ կարեմք: Եւ իբրեւ եհաս առ նոսա հրեշտակն, ել վաղվաղակի գիշերայն Ստեփաննոս Վարդանեան, որ ի տանէն Շահումանեան (որ եւ էր նա ինքն փոխանորդ եւ տեղակալ Պապայ զօրապետին) եւ գնաց ի Չավնդուր գաւառն՝ առ Պայինտուր սպարապետն, եւ ծանոյց նմա զամենայն անձկութիւնս Մեղրացւոցն եւ զվիշտ վտանգի նոցա: Արդ՝ նա իբրեւ գայն լսէր, զարս արձակէր ի Չավնդուր առ զօրականս՝ վաղվաղակի գալ ժողովիլ առ նա. եւ եկին հասին առ նա, եւ իմբեցան անդ երկու հազար այր քաջ սպառազէն՝ ի Չավնդուր եւ ի Գուրհամայ. եւ ել նոքօք Պայինտուր զօրապետն եւ գնաց բանակեցաւ գայն գիշեր ի Մազրան աւանն, եւ Ստեփանն ընդ նմա: Եւ մերձ յառաւօտուն պահու ելին կազմեցան եւ

անցին գնացին ի կողմանցն Ափկու եւ եկին մտին ի Մեղրի: Իսկ զօրքն Թուրքաց ի բանակէ անտի իբրեւ զբազմութիւն զօրացն Յայոց տեսանէին, ոչ հաւատային թէ յօգնութիւն իցեն լոցա հաստալք յայլ ուստեքէ: Այլ ասէին՝ թէ Մեղրեցիքն կանանց իւրեանց զգեցուցեալք են զզգեստ անւացի եւ զզարդ պատերազմի, եւ տուեալ զբազում սուտ դրօշակս ի ձեռս լոցա առ ի երկեցուցանել զմեզ: Այլ սոքա մինչեւ էին հաստալք ի Մեղրի, քաջ եւ արի զօրքն Մեղրացւոց գործ քաջութեան ի նմին գիշերի գործեցին. զի անցեալք յանկոյս գետոյն՝ յեղակարծումն ժամու ի մէջ բանակի թշնամեացն յարծակէին, եւ զբազումս ի լոցանէ ի սուր սուսերի սատակէին, մինչեւ եւ որդին Շահիսլամին երկու հազարաւ ի յՈւրդովար քաղաք ի փախուստ արկանէին: Այլ զի սակաւք էին, ոչ կարացին ի սպառ ջնջել եւ անհետս առնել զնոսա անտի. դարձան անդրէն ի Մեղրի: Իսկ օգնականքն Յայոց իբրեւ գային եւ ի Մեղրի թաղն Մեղրեայ հասանէին, Մեղրացիքն վաղվաղակի լոցա զկերակուր պատրաստէին: Յայնժամ Պայինտուրն որ էր իշխան եւ զօրագլուխ ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա, արգելու զնոսա եւ ասէ. Քա՛ւ լիցի մեզ ուստլ ինչ՝ մինչեւ իցեմք ողորմութեամբն Աստուծոյ վանեալք զթշնամիսն մեր: Չի խորհուրդ եւ ջան էր Նորա՝ զգործ պատերազմին փութով վճարել, վասն զի աւուրք միով յառաջ բան զայն՝ այլազգիքն գրեալք էին յայնկոյս Երասխ գետոյն զօրականացն Թուրքաց, զալ յօգնութիւն հասանիլ լոցա. եւ Նոքա ի պատրաստի էին բազում զնդաւ զալ ի թիկունս հասանել լոցա: Ուստի վաղվաղակի Պայինտուրն հանդես առնէր ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա, եւ որք ի յամրի անդ էին, եւ կարգեր կազմեր, եւ զնոսա երիս գունդս բաժանէր, առ իւրաքանչիւր գունդ՝ ուրն հարիւր վաթսուն սպառազէն վառեալ: Ապա զմի գունդն ընդ առաջ հանէր ճակատու թշնամեացն, եւ այլ երկու գունդքն ձայն տուեալ խրախոյս բարձին, ի վերայ յարծակեցան՝ յաջմէ եւ յահեկէ զօրացն Թուրքաց, եւ ի վեշտասաներորդ ժամէ աւուրն մինչեւ քսան եւ երեք ժամն՝ ի մէջ առեալ զբազմութիւն զօրացն անօրինացն, հարին կոտորեցին ի լոցանէ աւել քան զմետասան հազար այր, եւ զայլսն ի փախուստ արկին ի յՈւրդուար, եւ ձերբակալ արարին զգլխաւոր լոցա՝ զՅաճի Շափին: Եւ առին ի լոցանէ զամենայն զկահ եւ զկարասի, զզէն, զսուր եւ զամենայն գործիս պատերազմին, եւ զամենայն զար եւ զաւար լոցա. եւ եղել ուրախութիւն մեծ ամենայն բնակչացն Ղափանու: Եւ ի նմին պատերազմի անկան ի սոցանէ Սուրում Խալանթարն Լէվագեցի, եւ որդի հօրեղբօր Նորին եւ այլք բազումք: Իսկ զՅաճի Շափին՝ զոր ըմբռնեցին, Պայինտուր զօրապետն կամեցաւ տանիլ զնա առ Դաւիթ Պէկն, բայց իշխանքն Մեղրեայ աղաչեցին զնա՝ թողուլ զՅաճին անդ առ Նոսա, եւ նա շնորհեաց լոցա: Եւ եդին զնա ի կալանս ի տան տեառն Ներսէսի, եւ զօրականքն ամենեքեան զնային իւրաքանչիւրքն ի տունս իւրեանց: Այլ եւ գիւղականքն Գուրհամայ, որք վասն ահի հինիցն անցեալք էին յերկիրն Չավնդուր, որպէս ի վեր ասացաք, դարձան զնացին եւ բնակեցան իւրաքանչիւրն ի տեղիս իւրեանց:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի ամ ի վերայ անցանէր, եղբայրն խանին Երեւանայ զբազում զօրս կուտեր, եւ երթայր յօգնութիւն եղբօրն իւրոյ, զի էր պաշարեցեալ նա ի յամուրն Երեւան քաղաքի, ի զօրացն Օսմանցւոց: Արդ՝ սա իբրեւ բազում զօրօք գայր, ի յՈւրդովար քաղաք հասանէր, ամենայն մահմետականք քաղաքին ընդ առաջ լինէին նմա, եւ բողոք բառնային զՅայոցն Մեղրեայ, եւ ասէին. Դատ արա ընդ Մեղրացիսն, զի Նոքա կոտորեցին կորուսին զամենայն արս քաղաքիս: Եւ նա առաքեաց զոմանս ի ծառայիցն ի Մեղրի, երթալ կոչել առ ինքն զոմանս գլխաւոր իշխանացն՝ առ ի գիտել զպատճառ այնպիսւոյ աղմկին: Իսկ իշխանքն Մեղրեայ իբրեւ զայն լսէին, տազնապէն վարանէին ի միտս իւրեանց, ի միասին ժողովէին, խորհուրդ խորհէին, եւ ասէին. Չի՛նչ արասցուք, զի եթէ երթամք առ նա՝ վիշտ վտանգի է մեզ, եւ եթէ ոչ ելցուք՝ մեծ վտանգ է մեզ եւ ժողովրդեանս: Վերջապէս հաւանեցան ոմանք ի լոցանէ՝ վասն օգտի հասարակութեան՝ զվտանգ մահուն յանձն առնուլ, երթալ ընդ սպասաւորսն Խանին: Եւ իբրեւ ելին զնացին ընդ Նոսա, եւ հասին ի յՈւրդովար քաղաք, քաղաքացիքն առհասարակ դիմեցին ի վերայ

Նոցա՝ սպանանել զնոսա. բայց ծառայք Խանին ոչ ետուն նոցա թոյլ, մինչեւ ածին կացուցին զնոսա առաջի Խանին, եւ քաղաքացիքն զհետ երթային նոցա. եւ իբրեւ յանդիման եղեն Խանին, սկսան վերստին քաղաքացիքն զաղաղակ բառնալ եւ ասել. Դատ արա ընդ մեզ եւ ընդ Մեղրացիսդ, զի կորուսին սպառեցին զմեզ: Եւ ի հարցանելն Խանին զՄեղրացիսն, պատասխանի առնելն նմա՝ թէ մեք ոչ ումեք դոցա մեղաք, եւ զոչ ոք ի դոցանէ ի զուր տարապարտուց սպանաք. այլ դոքա զբազում զօրս կուտեցին, եւ ելին ի վերայ մեր, զբազում գիւղօրէս մեր կոտորեցին կործանեցին եւ ի գերի վարեցին, ապա ի զուր տարապարտուց եկին պաշարեցին զմեզ, եւ կամեցան բնաջինջ առնել զմեզ. եւ մեք առ ի պաշտպանել զմեզ՝ ընդդէմ ելաք դոցա, եւ ի բաց վանեցաք: Յայնժամ ասէ Խանն ցՆուրդովարեցիսն. Ո՞վ հրամայեաց ձեզ ելանել ի վերայ նոցա՝ առ ի կողոպտել եւ կորուսանել զնոսա: Եւ նոքա ափիբերան եղեն եւ ոչ կարացին տալ պատասխանի առ այն: Ապա ասէ ցՆոսա Խանն. Ո՞վ եղեւ ձեզ առիթ եւ առաջնորդ ելանելոյ ի վերայ նոցա: Եւ նոքա ասեն. Սափի Ղուլի Լեւաղեցի, որդի Մանիչարի եւ որդին Ղազու Ուրդովարեցի, եւ որդի Շահիսլամին: Եւ կալեալ Խանին զՍափի Ղուլին՝ իրատեաց զնա խստագոյն գանիւք, եւ էառ ի նմանէ զտուգանս: Եւ զՄեղրացիսն արծակեաց խաղաղութեամբ ի տեղիս իւրեանց, եւ ինքն չուեաց անտի:

Ապա այնուհետեւ սկսան Ուրդովարեցիքն առնել զհաշտութիւն ընդ Մեղրացիսն, եւ ինդրեցին արծակել նոցա զՅաճի Շափին. եւ սոքա եւս ինդրեցին ի նոցանէ արծակել զգերիսն՝ զօրս գերեցին ի գիւղորէցն, եւ յանձն առին արծակել զնոսա. յայնժամ Մեղրացիքն գրեցին առ զօրագլուխս Ագուլեցուց, որպէս զի ընկալցին ի յՈւրդովարեցուց զեօթանասուն անձինս Յայոց՝ գերեալս ի նոցանէ, եւ ազդ արասցեն ինքեանց՝ թէ ընկալան զնոսա, որպէս զի եւ ինքեանք արծակեսցեն զՅաճի Շափին: Եւ արարին այնպէս. եւ սոքա արծակեցին զՇափին, եւ այնուհետեւ եղեւ խաղաղութիւն ի մէջ նոցա:

Արդ՝ այս ամենայն իբրեւ այսպէս անցաներ, ապա Դաւիթ Պէկն զգօրականսն իւր ի լեառն Ղազանկուլու՝ ի վերայ Թուրքմանացն առաքեր. որոց հասեալ անդ՝ զիշերայն անկան ի վերայ բնակչաց լերին, եւ հարին կոտորեցին զնոսա, եւ առին զամենայն ստացուածս նոցա եւ դարձան. վեց հազար երեք հարիւր ոչխար, եւ չորս հազար հարիւր երեսուն զայլ անասունս նոցա: Եւ մինչ դեռ զհետ մտանէին սոքա փախստեցն՝ պատահեցաւ Միսիթար սպարապետն միայնակ առաջի թշնամեացն, առ որ քարածիգ լեալ՝ կալան. եւ նա աղաղակեաց եւ ասէ. Յասիթ ինձ, զի մատնեցայ ի ձեռս Թուրքաց. եւ առժամայն աճապարեալ տեր Աւետիսն՝ թափեաց զնա ի ձեռաց նոցա: Եւ առեալ զամենայն զառ եւ զաւարն՝ դարձան ի Յալի ձոր առ Դաւիթ. որոյ տեսեալ զայն ամենայն՝ ուրախ լիներ: Եւ յետ տասն աւուր դարձեալ առաքեր զնոսա ի լեառն Կասպելու՝ ի վերայ Թուրքմանաց. եւ զնացին հասին անդ, եւ հարին զնոսա, եւ առին զինչս նոցա, եւ զանասունս ինն հարիւր, եւ դարձան:

Դարձեալ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ՝ ցեղ ինչ Թուրքացն Պարկուշատայ գային ի լեռնակողմանս Ղափանու վրանօք բնակելն վասն խստութեան տօթոյ երկրի իւրեանց, որպէս եւ յայլ ամենայն ժամանակս ամարայնոյ առնելն: Արդ՝ իբրեւ զայն լսեր Դաւիթ Պէկն, վաղվաղակի զՄիսիթար սպարապետն իւր հազար ութ հարիւր վառելովք ի վերայ նոցա առաքեր. եւ նա երթայր յուզեր եւ հետամուտ լեալ գտաներ զնոսա ի վերին կողմանս Կարմիր Վանք կոչեցեալ աւանին, եւ ի վերայ հասաներ նոցա յառաւօտու պահուն, հարկաներ եւ առեալ զամենայն ինչս նոցա եւ զանասունս՝ դարձաւ: Բայց Խանն Պարկուշատայ բազում զօրօք աճապարեր ընդ առաջ ելաներ ի կողմանս Խոտանանու. իբրեւ զայն տեսին զօրականքն Յայոց, սաստկացուցին ի վերայ նոցա պատերազմն՝ մինչեւ յետս նահանջեցին զնոսա անտի, եւ սկսան հարկանել զվիրաւորս ի նոցանէ: Այլ Միսիթար սպարապետն, վասն զի եր խռովեալ ընդ տեառն իւրոյ Դաւթի,

ուստի իբրեւ սկսան սոքա հարկանել գթնամիսն եւ վանել, հրամայեաց Մխիթարն զօրավարացն յետս կալ ի պատերազմէն, եւ արարին այնպէս. բայց որք յառաջագոյն զօրքն էին, իբրեւ տեսին թէ զկնի եղեալքն դարձան յետս, համարեցան թէ ի փախուստ դարձան ի պատերազմէն, եւ սկսան իւրաքանչիւրքն խոյս տալ ելանել ի պատերազմէ: Իսկ զօրք թշնամեացն իբրեւ զայն շփոթ տեսանէին, ընդդէմ դառնային սոցա, ի վերայ յարձակէին, հասանէին հարկանէին ի սոցանէ երեք կամ չորեքհարիւր այր, եւ զոմանս ի նոցանէ կենդանի կալեալ մեծաւ տանջանօք ի Պարկուշատ ածէին. ընդ որս էր եւ Ստեփանոս Շիւմանեան (sic): Եւ իբրեւ զայն լսէր Դաւիթ, ի սրտմտութիւն բարկութեան բրդէր ի վերայ Մխիթարայ, եւ հրաման տայր զկառափն հարկանելոյ. բայց միջնորդ լեալ մեծամեծացն՝ հազիւ դարձուցին զվճիռ մահու նորա, եւ սուգ էառ Դաւիթ ի վերայ քաջին Ստեփաննոսի, եւ այնքան զօրացն ի զուր տարապարտուց կորուսելոյ:

Իսկ Ստեփաննոս իբրեւ ածեալ եղել ի Պարկուշատ, գտաւ անդ ի տան Խանին բարեսէր ոմն Թուրք, որ գթացեալ ի նա՝ փախոյց. եւ իբրեւ ազդ եղել Դաւթի գերծումն նորա՝ մխիթարեցաւ ի սգոյն:

Էր ընդ կոտորեալսն նաեւ Պալի զօրավարն՝ որդին մելիք Փարսադանի, որոյ զգլուխն հատեալ ընկեցեալ էին ի բացի զնա մերձ ի Խոտանան, բայց ոչ զբոլոր պարանոցն, այլ մինչեւ ցկես ուլանն. ուստի յետ սակաւուց, իբրեւ ուշն ի վերայ գայր՝ կալեալ զգլուխն ի վերայ իւր, երթայր մտանէր ի մացառս վայրեացն մինչ ցմութ գիշերոյն, եւ ի գիշերի յուղի անկեալ գայր, եւ յետ երից աւուրց ի Յալի ձոր հասանէր: Եւ եղել սքանչացումն յոյժ ամենայն տեսողաց՝ զի ոչ մեռաւ, այլ կենդանի է մինչեւ ցայսօր, եւ է մելիք ի Յալի ձոր:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

Թէ զիա՞րդ Օսմանցին եկն եւ եմուտ ի Ղափան. եւ թէ զո՞րքան մարտս պատերազմաց ետուն ընդ նոսա Դաւիթ եւ քաջ զօրականք նորա. եւ թէ զո՞րքան մեծամեծ յաղթութիւն արարին ի նոսա:

Յամի Տեառն 1724-ին, եւ ի թուին Յայոց ՌՃՅԳ ին, Սուլտան Ահմէտն Օսմանցուց, որ բռնակալեալ ունէր ի պարսկական ծոցոյն ովկիանու մինչեւ ցԵգիպոսս եւ ցԼիբիայ, եւ անտի մինչեւ ցԼիւրիկէ, եւ մինչեւ ցբոլոր ծովն Պոնտոսի, եւ զմեծ մասն Յայոց, եւ զայլ բազում ազգս եւ զթագաւորութիւնս եւ զիշխանութիւնս եւ զաշխարհս նոցա, իբրեւ լսէր զվտարումն Պարսից արքային ի հայրենի աթոռոյն, խորհեցաւ զիարդ եւ իցէ պատճառանօք յինքն գրաւել զտերութիւնն զայն: Ուստի հրաման տայր իշխանի զօրուն ելանել, զօրաժողով լինիլ յամենայն աշխարհաց, եւ երթալ հասանիլ ի վերայ Պարսից, եւ ունիլ զքաղաքս նոցա. եւ ել նա ըստ հրամանի արքային՝ անթիւ ահամար զօրօք ի կողմանս մեծին Յայոց, որ ի վիճակին Պարսից, եւ ուր ուրեք հասանէին՝ ի սուր սուսերի սատակէին զամենայն դիմակացս իւրեանց, եւ զօրքն ամենայն դառնային բազում աւարաւ ամ յամէ, մինչ յղփացան փարթամացան եւ լցին զամենայն քաղաքս եւ զգիւղս իւրեանց ի բազմութենէ աւարաց եւ գերեաց՝ ի Յայոց եւ ի Պարսից. բայց ո՞ կարէ պատմել զաղէտս մարց եւ տղայոց ի ձեռաց անօրէն գերչացն, եւ զնոցին հարց եւ եղբարց անողորմ կոտորած:

Արդ՝ սոքա իբրեւ այսպէս զօրացան ի կողմանս յայնոսիկ, եւ զմայրաքաղաքն Երեւանու յետ բազում ժամանակաց պաշարմանն առին, եւ զամենայն բնակիչս ի սուր սուսերի մաշեցին: Ապա յամի Տեառն 1726ին, եւ ի թուին Յայոց հազար հարիւր եօթանասուն եւ հինգերորդին, անթիւ անհամար զօրօք միւսեան յաշխարհն Սիւնեաց, եւ հասին պատեցին ի չորից կողմանց գերկիրն Դաւթի, զեօթնաբերդ գաւառն Ղափանու. յայնժամ

ամենայն բնակիչք գաւառին առհասարակ խռովեցան սասանեցան, թողին լքին զԴաւիթ, եւ գնացին մտին ընդ լծովն Օսմանցւոց: Եւ մնաց Դաւիթ միայն եօթնեւտասն սպառազէն արամբ ի յանապատն Զալի ձորոյ, ուր կանգնեալ էր զանառիկ բերդն. ընդ նմա էին նաեւ երեք եպիսկոպոսունք եւ երեքտասան քահանայք, զիտ գնացին նաեւ Տէր Աւետիսն եւ Մելիք Փարսադան՝ սակաւ ոմամբ, զի զօրքն ամենեքեան թօթափեցան ի ևոցանէ: Բայց Դաւիթ յայսմ ամենայնի ոչ լքաւ, ոչ կասեցաւ ի խորհրդոցն, ոչ զանգիտեաց ի բազմութենէ բարբարոսացն, ոչ դադարեցաւ ի քաջագործութեանցն եւ ոչ յուսահատեցաւ յողորմութենէ Աստուծոյ: Այլ արհաբար զբերդն ամրացուցանէր, զհամբարս բերդին առնէր, զզօրականս առ ինքն ժողովէր եւ բազմացուցանէր, եւ զամենակալն զԱստուած յօգնութիւն ինքեան կոչէր:

Արդ՝ յամսեանն իններորդի յետ զալստեան Օսմանցւոց ի Ղափան, որ այն հինգերորդ ամ էր զալստեանն Դաւթի, եկին հասին ի Ղափան ի Սուլտան Աիմետէն՝ Պէքիր փաշայն, եւ Արապ Ալի փաշայն՝ բազում զօրօք, ընդ ինքեանս առեալք նաեւ զՓաթալի Խանն Պարկուշատու. յետ այտորիկ հրաման տային ի տեղեաց տեղեաց աշխարհին ամենայն զօրաւորաց Զայոց եւ Թուրքաց գալ ժողովիլ անդր. եւ եկին հասին առ նոսա յամենայն կողմանց զօրքն Թուրքաց՝ ընդ ինքեանս առեալք նաեւ զզօրսն Զայոց ի Գողթան գաւառէն, ի յԱգուլիս քաղաքէն, ի յԼորդուարայ, ի Փիսիանայ, ի Պարկուշատայ, ի Ղափանու, ի Մեղրեայ, ի Չաւնդրու, նաեւ զԹուրքսն Ղարաչօռլու, եւ զնոսա որք բնակեալք էին ի Սեաւ լերինս: Եւ զի մի՛ այլապէս թուեսցի բանս այս, զսակաւս ի բազմաց ասացուք, եղեն իբրու վաթսուն կամ եօթանասուն հազար, եւ առաւել եւս բազում յոյժ, մինչեւ լնուլ բազմութիւն հեծելոց եւ հետեւակաց ևոցա զդաշտս եւ զլերինս: Եւ հանդես արարեալ ամենայն զօրացն, կարգեցան պատրաստեցան դիմեցին գալ ի վերայ Դաւիթ Պէկին, եւ եկին բնակեցան յայնկոյս գետոյն Զալի ձորոյ, ի յերեքտասներորդում աւուր քառասնորդաց պահոցն: Իսկ որք ընդ Դաւթի էին զօրք, զայն ահագին բազմութիւնն յորժամ տեսանէին՝ զարհուրէին, եւ բազումք ի ևոցանէ երթային առ փաշայնս եւ անձնատուր լինէին. բայց որք քաջք եւ արիք էին՝ խիզախէին, եւ ի մարտ պատերազմի պատրաստէին. եւ էջ բնակեցաւ սակաւութ Դաւիթ ի յամրոցէն ի շէն, որ էր յայնկոյս գետոյն, հանդէպ բնակի ևոցա. եւ առաքեաց ընդ առաջ ևոցա գունդ մի ի զօրաց հարիւր վաթսից՝ կալնուլ զանցս գետոյն. եւ եկին կալան եւ ոչ թոյլ տային ևոցա անցանել զգետն՝ զաւուրս երկուս. բայց յաւուրն երրորդի՝ թուփանքաւորքն Զայոց, որք ընդ զօրս Օսմանցւոցն էին, անցին զգետն յայլ ուստեքէ, եւ եկին մտին կալան զմի կողմն շինին, եւ հատին զզօրսն Դաւթի: Իսկ Դաւիթ եւ զօրականքն իւր՝ երեք հարիւր յիսուն արամբ մտին ամրացան ի յամուրն անապատին: Եւ եանց յայս կոյս ամենայն բնակն Օսմանցւոց, եւ մատուցեալ շուրջ պահ արկին զբերդանս եւ կանգնեցին զնովաւ պատնէշ, եւ անտի զգնտակս թօփից եւ թուփանկաց ի ներքս հոսէին: Եւ սոքա ի ներքուստ առ արտաքս զնոյն ի նոսին առնէին, եւ զաւուրս վեց մարտ եղեալ ընդ միմեանս կռուէին. եւ ի կողմանցն հակառակաց յաւուրն հարիւր, կամ երկու հարիւր, եւ երբեմն երեք կամ չորս հարիւր անկանէին. եւ ի սոցանէ հազիւ մի ոք կամ երկու՝ վասն ամրութեան տեղոյն:

Բայց յաւուրն եօթներորդի ընդ այգ ընդ առաւօտն, որք պաշարեալ պահէին զամուրն, կազմեցան, պատրաստեցան, եւ դիմեալ մօտեցան ի պարիսպ անդր, այլ ոչ որպէս յերեկն եւ յեռանդն, զի զահագին մեծամեծ մեքենայս (ըստ կերպի մեծամեծ սանդղոց, թուով քսան եւ վեց) ընդ ինքեանց բարձեալ բերէին, զային մերձենային, եւ ի պարիսպ անդր յեցուցանէին, եւ բազմութիւնն խուժանին յերիս խումբս բաժանէին, եւ յերից կողմանց գրոհ տուեալ ի մեքենայից անտի ի վերայ պարսպացն դիմէին: Իսկ պահապանք պարսպացն ի վերուստ անտի հարեալ զնոսա՝ ի մեքենայիցն ի վայր թօթափէին, եւ բազմութիւնն գէշագէշ անկելոց ևոցին, իբր վաղահասուկն թօյն հարեալ

ի սաստկութենէ կարկտի՝ գյատակս մեքենայիցն ծածկէին. եւ զայն ամենայն ոչինչ համարեալ՝ յառաւօտ մինչեւ ցութերորդ ժամ աւուրն մեծաւ գոչմամբ եւ տագնապաւ ի վերայ պարսպացն դիմէին:

Անդ էր տեսանել զայն ահեղ տեսիլ կատաղեալ զօրացն աղմուկ աղաղակին. զի իբր զմեքենայսն կանգնեցին, հարիւրաւոր եւ հազարաւոր դրօշակիրքն յառաջ խաղացին, ապա զօրքն ամենայն զկնի հեղանէին, իբր յորձանս յորդախաղաց գետոց ահագին գոչմամբ, եւ կամ իբրու ամեհի ալիս ծովու յուզեալ ի բռնութենէ հողմոց՝ դարիւ եւ դարիւ գային, մի զմիով անցանէին, եւ ի մեքենայից անտի ի վերայ պարսպացն դիմէին եւ առ հասարակ յերկոցունց կողմանցն ձայն փողոյ, ձայն գոսերաց (sic), գոչիւն զօրաց, շառաչիւն հրալից գնդակաց, ճայթմունք հրացանից զականջս խլացուցանէին: Իսկ որք ի ներքս էին, իբրեւ զայն ահեղ տեսիլ ի յամրոցէ անտի տեսանէին զգնդաց գնդաց այլատեռիցն՝ դրօշու դրօշու պատրաստութիւն, զնշանացն փողփողէլ եւ զճառագայթս զինուցն զինուորաց, զզանգակսն հնչեցուցանէին, զնշխարս ձեռաց սրբոյն Միկայի ի բազմոցի դնէին, եւ ամենեքեան անկեալ առաջի սրբոյ սեղանոյն՝ առ Աստուած գոչէին, եպիսկոպոսունք, քահանայք, ամենայն ժողովրդականք եւ կուսանք (զի անդ էր նաեւ մենաստան ինչ կուսանաց, ուր բնակէին քառասուն կամ յիսուն կուսանք), զի ամենեքեան զմահն առաջի աչաց ունէին:

Եւ յութերորդ ժամու աւուրն՝ իբրեւ տեսին զի բառնիր այնուհետեւ յոյս փրկութեան, Միսիթար սպարապետն եւ Տէր Աւետիսն խրախոյս բարձին, ի զէն յարձակեցան, ապա զօրքն ամենայն առ նոսա ժողովեցան, բացի պահապանաց պարսպացն, վառեցան պատրաստեցան, զէն զգեցան, ի բարկութիւն բորբոքեցան ամենեքեան ի վերայ թշնամեացն, զի խօսիլ սկսան ընդ նոսա Միսիթարն եւ Տէր Աւետիսն եւ ասէն. Բաջացարուք, մի՛ երկնչիք, ելէք զհետ մեր. եթէ հասեալ իցէ վախճան մեր՝ քաջութեամբ մեռցուք. զի լաւ իցէ մեզ արութեամբ արտաքոյ պարսպացն մեռանիլ՝ քան աստէն առաջի աչաց մերոց տեսանել զմահ ընտանեաց եւ բարեկամաց մերոց եւ զայլ դժնդակութիւնս: Չբանսն ասացին եւ ինքեանք յառաջագոյն աճապարեցին ելին արտաքս ընդ գաղտնի դուռն պարսպին, եւ երեք հարիւր վառեալք զկնի նոցա:

Ո՛վ սքանչելեացս, ո՛վ մեծի ողորմութեանցն Աստուծոյ. երեք հարիւր վառեալք ի յութերորդ ժամու աւուրն ձայն ետուն, խրախոյս բարձին, յարձակեցան միանգամայն ի վերայ եօթանասուն հազարաց. զառաջինն յարձակեցան ի վերայ յաջակողմեան զնդի նոցա՝ յաջ եւ յահեակ կոտորելով: Իսկ նոքա յանկարծակի իբրեւ տեսին զայն ահեղ յարձակումն եւ կոտորած ի վերայ ինքեանց հասեալ, առ հասարակ խռովեալք եւ խուճապեալք՝ դիմեցին յերկորդ եւ յերրորդ խումբսն, զաղաղակ բարձեալ՝ թէ հասին կոտորեցին սպառեցին զմեզ քրիստոնեայքն: Եւ զայն իբրեւ լուան ամենեքեան՝ հիացան ավիշեցան տկարացան ի խորհուրդս իւրեանց, լքան լուծան եւ անկաւ ահ ի Տեառնէ ի վերայ նոցա. զի մինչ դեռ ակն ունէին մեծի յաղթութեան՝ զբռամբ ածելոյ զամուրն, յանկարծակի եհաս նոցա այն անողորմ կոտորած: Ուստի առհասարակ զարհուրեալք եւ սասանեալք՝ ասէին այր ցընկեր. Որ ոք կամի զանձն իւր ապրեցուցանել՝ փախստեան ուշ դիցէ: Չի բազումք ի նոցանէ բազում անգամ զփորձ առեալք էին քաջութեանցն Դաւթի եւ արանց նորա. եւ զի ահն աղաղակն եւ անհնարին կոտորումն բանակի նոցա երթալով երթայր եւ զօրանայր, այնուհետեւ ոչ ոք համարձակեր յետս ընդդէմ սոցա դառնալ, այլ ամենեքեան խռովեալք եւ խուճապեալք՝ փախստեայ լինէին: Իսկ սոքա եւ որք մնացեալք էին ի բերդ անդր՝ համարձակ ի վերայ յարձակէին, հասանէին հարկանէին, զբազումս առ ետեղ սատակէին, եւ զայլս խոցս եւ վիրաւորս հալածականս առնէին անտի, մինչեւ ոչ թողուլ ի նոցանէ երկու ի միասին. եւ ի նմին աւուր անկան անդ ի բանակէ Օսմանցւոց երեքտասան հազար այր պատերազմող, եւ ի սոցանէ յոյժ սակաւ

ումանք, զի աջ ամենակարողին հովանի եւ պաշտպան էր Նոցա յամենայն պատերազմունս Նոցա՝ առ ի փրկել եւ ի կեցուցանել, եւ զթշնամիսն առաջի Նոցա խորտակել, որպէս յայտնապէս տեսանի աստանօր եւ յայլ բազում տեղիս: Եւ առին ի Նոցանէ յաւուրն յայնմիկ հարիւր քառասուն եւ ութն դրօշակ, եւ զայլ ամենայն կապուտ կողոպուտ բանակի Նոցա:

Արդ իբրեւ ետես Դաւիթ՝ թէ Աստուած օգնական է ինքեան յամենայնի, ինդրէր այնուհետեւ տալ պատերազմ ընդ Օսմանցւոցն, եւ հանել զՆոսա ի Ղափանու. եւ կամեցաւ ելանել Նախ ի վերայ Մեղրեայ ամուր ականին, բայց իբրեւ գիտաց թէ բազում զօրօք է անդ փաշայն Օսմանցւոց, ոչ համարձակեցաւ. եւ ի նմին ժամանակի յաւուրս քառասնորդացն պահոց առաքեաց Նա զՄիսիթար սպարապետն եւ զտէր Աւետիսն՝ վաթսուն եւ վեց վառելովք առ իսանն Դուզալի եւ առ եղբայր Նորա Լեթագի իսանն, եւ ասէ ցնոսա. Եկայք միաբանեալ տացուք պատերազմ ընդ Օսմանցւոց, եւ եկին գտին զՆոսա ի շէնն Քուրդաշեան՝ ի կողմանս Ուրդուարայ, առ Երասխաւ. զի յաւուրս յայնոսիկ շահ Թամազն էր ի Թաւրեզ, եւ իշխան զօրուն՝ որ էր Դուզալի իսանն, բազում զօրօք ի կողմանս Երասխայ՝ ընդդէմ Օսմանցւոցն. եւ իբրեւ պատմեցին Դուզալի իսանին զբանսն Դաւթի՝ երկեաւ առնել զայն: Բայց եղբայր Նորա Լեթագի իսանն ջանայր հաւանեցուցանել. եւ մինչդեռ ընդ այս վիճէին՝ զօրք Օսմանցւոցն ելին ի յՈւրդուարայ քսան դրօշուք, եւ եկին լցին զդաշտն Կրծիվանու. եւ ասէն Միսիթարն եւ տէր Աւետիսն ցիսանն. Յա՛պա դիմեսցուք ի վերայ դոցա: Եւ Նա երկեաւ եւ ոչ կամեցաւ զալ: Յայնժամ ելին չուեցին անտի երկրքեանքն՝ վաթսուն եւ վեց արամբ, եւ սակաւ ինչ պատահեալ զօրացն Օսմանցւոց՝ անցին զՆացին ի Նոցանէ. եւ զօրքն Օսմանցւոց զՆացին մտին ի Մեղրի, եւ յաւելեալք ընդ զօրս Մեղրեայ փաշային, եղէն քսան եւ երկու հազար զօրք:

Եւ իբրեւ ընդ երեկս լինէր, Միսիթար սպարապետն եւ տէր Աւետիսն՝ Դուզալի իսանին ազդ առնէին, թէ ի գիշերի յայսմիկ հարկանելոց եմք զՄեղրի, յօգնութիւն հասէք. եւ Նա առաքեաց յիսուն վառեալ, եւ սկսան զօրսն կարգել կազմել, եւ պատուէր տալ Նոցա եւ ասել՝ զի ընդ այգն ընդ առաւօտն հասանիցեն ի վերայ Մեղրեայ, եւ ինքեանք երկու ոմամբք զան հասանին ի յայգեստանս Մեղրեայ. եւ անդէն առ ինքեանս զամենայն փախստեայնս Մեղրացւոց (որք միանգամ նեղեալք եւ չարչարեալք ի դառն ծառայութենէ Օսմանցւոց՝ թափառականք աստ եւ անդ ի լերիսս շրջէին) զամենեսեան զՆոսա ժողովէին, կարգէին կազմէին, եւ ի գլուխն Մեղրեայ ի դարանի դնէին, եւ ինքեանք սակաւ ոմամբ գաղտնաբար գիշերայն ի Մեղրի մտանէն ծածուկ զինեալք: Եւ իբրեւ առաւօտ լինէր զօրքն իւրեանց ոչ հասանէին. բայց զօրացն Օսմանցւոց իբրեւ ազդ լինէր՝ թէ զօրաժողով են Յայք արտաքոյ պարսպացն ի բացի, զէն զգեցան, ձի հեծան եւ պատրաստեցան ի պատերազմ: Յայնժամ Միսիթար սպարապետն, եւ տէր Աւետիսն եւ որք ընդ Նոսա էին, սուսերամերկք լինէին, ի մէջ բերդին յարձակէին, զհարկահանն Օսմանցւոց սատակէին, ապա որում եւ պատահէին զօրացն Օսմանցւոց՝ անդանօր սատակէին, եւ զայլս շտապ տագնապաւ առաջի տանէին, մինչեւ ի փոքր թաղն հասուցանէին զՓաշայն, եւ անդ ի վերայ հասին Նաեւ դարանամուտքն ի գլխոյն Մեղրեայ. եւ սկսան փախուստ առնուլ զօրքն Օսմանցւոց:

Յայնժամ Միսիթարն, տէր Աւետիսն եւ որք ընդ Նոսա՝ իբրեւ տեսին թէ հասին դարանամուտքն ի վերայ Օսմանցւոցն, թողին զՆոսա եւ աճապարեցին՝ հասին կալան ինքեանք զկիրճս ճանապարհի Նոցա, որ առ Երասխան էր, որ այժմ յայլազգեաց կոչի Ուզուն պէնտ. եւ էր կիրճն այն երկայն՝ ձգեալ իբրու զՆացս միոյ ժամու կամ երկուց, որոյ մի կողմ էր քարաժայռն մեծ, եւ ի միւս կողմն՝ Երասխն յորդահոս. անդ իբրեւ մտին փախստեայքն Օսմանցւոց ի կիրճն, սոքա ելին ընդ առաջ Նոցա ի պատերազմ. եւ իբրեւ զայն տեսին, նեղեցան յոյժ՝ զի պաշարեալ մնացին յամենայն կողմանց, եւ ստիպեցան

անցանել զգետն Երասխ. այլ սոքա ի վերայ հասին Լոցա, զբազումս առ ետեղ սատակեցին եւ զայլ բազումս ի գետն հեղձուցին: Եւ անտի դարձ արարին, եկին հասին ի Մեղրի, եւ անդ գտին զամբաւ կառափունս Թուրքաց, զանհամար ձիս եւ զջորիս Լոցա, զանթիւ զանչափ գոյս Լոցա, իբր չորեք հարիւր տաղանդոյ ինչս. զբռն հարկահանին բացին եւ անդ երեսուն եւ երկու հազար թուղթս հարկաց գտին, եւ զայն ամենայն ի հուր այրեցին: Եւ զԴաշեաց Լորվէլն գտին, եւ զի ուրացեալ էր զՔրիստոս՝ զգլուխն հատին:

Ապա յետ այսորիկ իբրեւ սակաւ ինչ ժամանակ ի վերայ անցաներ, ասպատակիչ փաշայն Օսմանցւոց բազում զօրօք դիմեր գայր, եւ բնակեր ի Բեխ կոչեցեալ շէնս, իբր զաւուրս միոյ շաբաթու. զբազում հնարս խորհեր ի վերայ Դաւթի եւ զօրաց Լորա, եւ ամենեկն զոչինչ կարաց առնել. այլ զօրականքն Դաւթի ի գիշերի միում ի վերայ հասին Լոցա, հարին կոտորեցին զբազումս ի Լոցանէ, եւ զփաշայն հալածականս արարին:

Յետ այսորիկ գունդ մի զօրաց ուրն հարիւրոց ի Պարկուշատ եկին, զի գնացեն անտի ի Տաթեւ. եւ սոքա իբրեւ զայն զգացին, զգիշերայն ի Օթուզեարաթ կոչեցեալ լեռն ելանէին եւ զանցս ճանապարհին ըմբռնէին: Իսկ սոքա ընդ այգն ընդ առաւօտն իբրեւ եկին անդր հասին, սոքա ի վերայ յարձակեցան, հարին կոտորեցին ի Լոցանէ երեսուն եւ վեց այր, զեօթն այր եւս գերեցին, եւ առին զամենայն ինչս Լոցա եւ դարձան ի Յալի ձոր:

Ապա այլ եւս զօրք Օսմանցւոց եկին բանակեցան ի գիւղ մի Թուրքաց՝ մերձ ի Մանլեւ, զնոսա եւս՝ ի գիշերի ի վերայ հասին՝ կոտորեցին եւ միայն զերկուս ի Լոցանէ կենդանի ածին ի Յալի ձոր:

Արդ՝ յամի Տեռն 1727ին, որ այն հինգերորդ ամ էր զալստեանն Դաւթի ի Ղափան, իբրեւ տեսաներ Դաւիթ Պէկն՝ ողորմութեամբն Աստուծոյ՝ յամենայն ուրեք զթշնամիսն առաջի իւր վանեալս եւ խորտակեալս, առաքեաց Շահթամազ արքային Պարսից զչորս բեռնիս գլխովք սպանելոց ի բազմութենէ կոտորածին, զորս հասուցին Օսմանցւոց. եւ Լա իբրեւ զայն տեսաներ՝ ուրախ լիներ յոյժ ի վերայ թշնամեացն իւրոց, եւ զարմանայր յոյժ ի վերայ քաջութեանցն Դաւթի եւ զօրավարաց Լորա, զընծայս պարգեւեր, հրովարտակս գրեր առ Լա՝ ըստ բանիցս ըստ այսոցիկ.

«Շահթամազ արքայ Պարսից՝ առ քաջդ Դաւիթ Պէկ, եւ առ քաջ զօրավարսդ Յայոց՝ որք ընդ քեզ են, ողջոյն: Ի բազմաց բազում անգամ ազդ եղեւ մեզ զքաջութեանց քոց. բայց արդ իբր ականատես իսկ եղեալ մեր զձերոց մեծամեծ քաջութեանց՝ որ ընդդէմ թշնամեացն մերոց, ահա՛ արդ կացուցի զքեզ իշխան եւ գլուխ ամենայն իշխանաց մերոց, որք են ի կողմանսդ յայդոսիկ. եւ երկիրդ Ղափան՝ զոր կալար քաջութեամբ, քեզ լիցի. բայց դու ելցես եւ ժողովեսցես առ քեզ զամենայն զօրս եւ զխանս ի կողմանդ յայդոցիկ, եւ ի բաց հանցես զՕսմանցին ի սահմանաց քոցե:

Եւ ետ բերել Լմա զմի խաչվառ* եւ զմի պատուական Լժոյգ ձի, Լաեւ զիշխանութիւն կարող լինելոյ դրամ հատանել, եւ իւրաքանչիւր զօրապետաց Լորա զմի մի պատմուճան առաքեաց: Եւ եկին հնազանդեցան Լմա ամենայն իշխանք եւ զաւառապետքն Թուրքաց:

Եւ ել գնաց Դաւիթ ի Յալիձորոյ ի Մեղրի, եւ բանակեցաւ անդ. եւ ժողովեալ առ ինքն զամենայն զօրսն Մեղրեայ եւ Չաւնդրու, անտի խաղաց գնաց եւ բանակեցաւ ի Կրճեվան աւանն, եւ հանդէս արարեալ անդ ամենայն զօրացն՝ առաքեաց զնոսա ի ձեռն քաջ զօրապետացն ի վերայ Ուրդուար քաղաքի: Եւ գնացին հասին անդ, եւ ի ժամ գիշերոյ՝ ի մէջ քաղաքին յարձակեցան, հարին կոտորեցին յՕսմանցւոցն երեք հարիւր այր, եւ մնացեալքն ելին փախտան ի քաղաքէն եւ գնացին ի դիպուկ ինչ տեղի՝ արտաքոյ քաղաքին՝ բանակ առեալ բանակեցան: Եւ սոցա առեալ զաւարն՝ արկին սեղանս, զի

կերիցեն եւ արբցեն. յայնժամ գայ ի վերայ հասանի ևոցա Դաւիթ Պէկն մինչդեռ բազմեալ էին զօրավարքն ի սեղան, եւ ցասուցեալ ի վերայ ևոցա՝ ասէ. Թշնամիքն ձեր արտաքոյ քաղաքիս բանակ առեալ բանակին, եւ դուք նստեալ աստ ուտէք եւ ըմպէք: Եւ առժամայն թողեալ զուտելն՝ հեծան կազմեցան եւ յարձակեցան ի վերայ բանակի Օսմանցւոցն. իսկ ևոքա իբրեւ տեսին՝ գիտացին թէ զօրն Պարսից է, եւ ելին ընդառաջ՝ ի մարտ պատերազմի. բայց իբրեւ զփորձ առին եւ գիտացին թէ այն է զօր Դաւիթ Պէկին, ի փախուստ դարձան եւ գնացին. եւ սոքա առին զևոցանէ զբազում ջոկս ձիոց եւ ջորեաց, եւ առաքեցին զայն ամենայն առ Դաւիթ. եւ ինքեանք դիմեն գան ի Դէշտ կոչեցեալ աւանն: Իսկ արքա աւանին ի հեռուստ իբրեւ զգալ զօրացն տեսին, համարեցան թէ զօր այլազգեաց է այն, եւ փախեան ի յԱգուլիս: Եւ անտի չուեն գան Միսիթար սպարապետն եւ տեր Աւետիսն հանդերձ զօրուն ի յԱգուլիս քաղաք. իսկ պահապանք մեծ դրան քաղաքին, ընդ տեսանելն զսոսա՝ փախչին. եւ սոցա համարձակ մտեալ ի քաղաքն, երթան ի վաճառատեղն՝ առ ի յոյզ եւ ինդիր առնել զՕսմանցիսն, եւ գտանեն անտի փախուցեալ զհարկահանսն Օսմանցւոց, եւ ինքեանք երթան բանակին ի վանս սրբոյն Թովմայի առաքելոյն. եւ մինչ դեռ անդ էին ևոքա՝ լուան արտաքոյ աղմուկ շփոթի, եւ երկու ոմանք ի սոցանէ ձի կալան եւ ելին արտաքս եւ գնացին, զի ոմն ի Թուրքաց յափշտակեալ զմի ոմն գերի վարեր, եւ պնդեցան զհետ ևորա, եւ ևորա թողեալ զգերին՝ փախեալ:

Արդ՝ սակաւ ինչ կացեալ անդ, տեսին ի դիտանոցեն՝ զի Դաւիթ Պէկն եւս գայր մտաներ ի քաղաքն, եւ ելին ընդ առաջ ևորա. եւ զգեցոյց նա իւր զօրականացն զմի մի պատմուճան, եւ դարձան վերստին բանակեցան ի սուրբն Թովմայ. եւ արք քաղաքին՝ ըստ սովորութեան իւրեանց՝ ամենեքեան գային եւ զձեռնս Դաւիթ Պէկին համբուրէին: Եւ Մելիք Մուսին, որ նա ինքն քաղաքապետն էր, իբրեւ գայր յանդիման լիներ՝ Դաւիթ հրաման տայր իւրոցն եւ ասեր. Ի գիշերիս յայսմիկ հատեք զգլուխն Մուսեայ. զի այր նենգաւոր էր նա եւ խարդախ. բայց մելիք Փարսադայն յառաջ մատուցեալ՝ բարեխօս լիներ վասն ևորա, եւ զվճիռ մահուն դարձուցաներ:

Եւ մնացեալ սոցա ի քաղաքի անդ, ի միջոցի տասն աւուրց՝ երիցս անգամ յարձակեցան ի վերայ ևոցա զօրքն Օսմանցւոց, եւ երիցս խորտակեցան ի քաջամարտիկ զօրացն Դաւթի:

Յետ այսորիկ արքայն Պարսից հասոյց ի թիկունս Դաւթի գերիս խանս, եւ վերստին դիմեաց Օսմանցին, եւ միւս անգամ խորտակեցաւ եւ ի փախուստ դարձաւ: Եւ այս ամենայն պատահեր ևոցա յայն սակս, զի իշխանքն Ագուլեցւոց ծածկապէս դաշնադիրք էին ընդ Օսմանցւոց, եւ սոքա ոչ գիտէին:

Ապա յետ երկուց աւուրց եկին հասին բազմութիւն զօրացն Օսմանցւոց, եւ լցին զդաշտն Մարադու, եւ անդ բաժանեցան յերիս առաջս. իսկ որք ընդ Դաւթի էին՝ ևոքա եւս յերիս առաջս բաժանեցան. խանքն Պարսից ի մի կողմն, եւ զօրքն Յայոց ի միւս կողմն. իսկ տեր Աւետիսն՝ հանդերձ զօրուն՝ դիպեցաւ ի կողմն Երասխու: Արդ՝ իբրեւ խմբեցան ի պատերազմ, խանքն Պարսից ի փախուստ դարձան յերեսաց Օսմանցւոց, բայց զօրքն Յայոց պինդ կացին, հարին սատակեցին զբազումս ի Օսմանցւոց, եւ զայլսն ի փախուստ դարձուցին: Ապա դարձան, զկնի խանիցն պնդեցան, հասին ևոցա (մինչդեռ փախստեայ երթային ևոքա ի Թավրեզ), եւ զամենայն զօրս ևոցա ի յԱգուլիս դարձուցին. բայց խանքն փախեան, եւ սոքա գնացին՝ աւար առին զտունս ևոցա, եւ զտիկնայս ևոցա՝ հանդերձ ութեւտասան աղախնետք եւ չորս ներքինետք՝ գերի վարեցին ի Յալի ձոր:

Արդ՝ յետ այսոսիկ իբրեւ երկու աւուրք ի վերայ անցին. արքն Ագուլիսի եւ մելիք Մուսին զթշնամութիւնս եւ զդաւաճանութիւնս իւրեանց յայտ արարին, զի ի մէջ քաղաքին գրոհ տուեալ՝ ի վերայ զօրացն Դաւթի դիմեցին, մինչդեռ ի վասս սրբոյն Թովմայի էին նոքա՝ արտաքոյ քաղաքին, եւ ի քաղաքէ անտի սկսան զհրացանս արծակել ի վերայ նոցուն. այլ սոքա ինայեցին ի նոսա, վասն գոլոյն համազգային, եւ զի ոչ կամէին մտանել յարիւն այնքան քրիստոնէից. վասն զի ի քաղաքի անդ էին աւելի քան զտասն հազար տուն Յայոց. ուստի ել արտաքս մելիք Փարսադան, եւ ասէ ցարսն քաղաքին. Արք եղբարք, հանդարտ լերուք, մի՛ եւս արծակէք հրացանս, թոյլ տուք զի ելցէ տերն մեր արտաքս եւ զնասցուք աստի, եւ ձեզ ոչինչ մեղիցուք: Այլ նոքա առաւել եւս վատթար գոլով, հարին եւ անդէն զմիջնորդն խաղաղութեան՝ մինչդեռ խաղաղութեան բանս բարբառէր՝ սպանին զնա, որ եւ զտերն նոցա զմելիք Մուսին ի մահուանէ ապրեցոյց: Այլ որք ընդ Դաւթի էին, իբրեւ զայն տեսին, գիտացին զի վճարեալ էր այնուհետեւ չարութիւն նոցա. քակեցին զմի կողմս պարսպի վանացն, եւ անտի չուեցին զնացին եւ ի գիւղ մի Թուրքաց հասին, եւ գտին անդ զբազում ինչս Ագուլեցոց՝ զձիս, զջորիս եւ զհազար երեք հարիւր ոչխարս սպանդանոցի, եւ զայլ ինչս նոցա անտի առին եւ զնացին ի Մեղրի:

Եւ յետ երկուց աւուրց՝ զօրականքն Դաւթի միւսանգամ ի յԱգուլիս արշաւեցին եւ եկին՝ որ ինչ էր նոցա արտաքոյ քաղաքին՝ զամենայն առին, եւ մօտեալք ի քաղաքն՝ յերկուց կողմանց հուր արկին, զի թերեւս ելցեն արտաքս առ ի մարտնչիլ, զի ոչ կարէին հանդուրժել չարեացն եւ դաւուն՝ զոր նոքա արարին: Եւ իբրեւ ոչ ելին արտաքս առ նոսա, առին զաւարն եւ զնացին ի Մեղրի, եւ անտի դարձան ի Յալի ձոր եւ անդ օթեւանս կալան:

Եւ յաւուրսն յայնոսիկ՝ Դաւիթ Պէկն առաքէ զտեր Աւետիսն առ զօրականսն որք էին ի Չավնդուր, եւ նոքա մերժեն զԴաւիթ եւ ոչ ընդունին զբանս նորա: Եւ նա դառնայ զայ առ Դաւիթ եւ զապստամբութիւն նոցա յայտ առնէ նմա, եւ թէ որպէս կացուցեալք են ի վերայ ինքեանց զոստիկանս Օսմանցոց: Յայնժամ հրաման տայ Դաւիթ չորեքտասան զօրագլխաց իւրոց երթալ կալնուլ եւ զնոսա կապեալս առ ինքն ածել. եւ ելին կազմեցան պատրաստեցան, ձի հեծան եւ զնացին հասին, հարին զնոսա, եւ կալան կապեցին զզօրավարսն եւ զՕսմանցի ոստիկան նոցա, եւ ածին կացուցին զնոսա ի Յալի ձոր առաջի Դաւթի: Եւ իբրեւ յանդիման եղեն նոքա, յառաջ մատուցեալ աղաչէին, երդմունս եւ դաշինս դնէին եւ ասէին. Այսուհետեւ թեզ հնազանդիմք մինչեւ ցմահ: Եւ հաւատացեալ Դաւթի՝ արծակեաց զնոսա ի կապանաց, եւ զերկու զօրավարս առ ինքն եթող, եւ զայլսն ետ ի ձեռս տեր Աւետիսին, զի լինիցին ի ներքոյ հրամանաց նորա: Եւ նորա առեալ զնոսա ի Չավնդուրն, եւ արծակէ զհւրաբանչիւրն ի տունս իւրեանց:

Եւ յետ այսորիկ Բաթալի խանն եւ զօրքն Օսմանցոց, ի գիշերի միում գան եւ հարկանեն զերիս գիւղս Յայոց, եւ կալեալ զերիս զօրապետս՝ ածեն ի Պարկուշատ: Եւ իբրեւ զայն լսէր տեր Աւետիսն՝ վաղվաղակի զզօրսն ժողովէր, եւ յետ երկուց աւուրց յերկիրն Պարկուշատայ արշաւէր, եւ գիշերայն ի վերայ հասանէր, հարկանէր զհարուածս մեծամեծս, եւ զերկու թուրք զօրապետս ձերբակալ առնէր, եւ զամենայն ինչս եւ զստացուածս նոցա յաւար ածէր ի Չավնդուր:

Եւ եղեւ ի ժամանակի յայնմիկ հիւանդանալ Դաւթի եւ մեռանել իսկ խաղաղութեամբ ի տան իւրում՝ ի Յալի ձոր, յամի Տեառն 1728 ին, եւ ի թուին Յայոց ՌՃՅԷ, կեցեալ ամս վեց յիշխանութեան իւրում ի Ղափան:

Արդ՝ իբրեւ վախճանեցաւ Դաւիթ Պէկն, զօրականքն միաբանեալք՝ կացուցին ինքեանց իշխան եւ գլուխ զՄիսիթար սպարապետն Դաւթի. բայց զի յետոյ եղեն անմիաբանք եւ

տարածայն յիրերաց (որ է քակտիչ եւ ապականիչ ամենայն հասարակութեանց), ուստի զօրացան ի վերայ լոցա Օսմանցիքն. եւ զկնի միոյ ամի՝ հասին պաշարեցին զբերդն Դաւթի բազում զօրօք: Եւ անկաւ խռովութիւն մեծ ի մեջ զօրականացն որք ընդ Մխիթարայ էին՝ ի բերդ անդր, եւ առաքեցին երկու ոմամբ զտէր Աւետիսն առ փաշայն Օսմանցոց, խօսիլ զխաղաղութիւն ընդ խոսա. եւ իբրեւ գնացին առ խոսա, լոքա հաճեցան հաւանեցան, զերդմուսս երդուան՝ ամենեւին ոչինչ մեղանչել լոցա, եւ պահեցին առ ինքեանս զտէր Աւետիսն. եւ սոքա եւս յանձն առին ի վաղիւ անդր բանալ լոցա զբերդին դուռն, եւ ի նմին գիշերի փախեալ Մխիթարն ի պարսպէ բերդին. եւ յորժամ այգ եղել՝ բացին լոցա զդուռն: Այլ անօրէն զօրքն Օսմանցոց իբրեւ ի ներքս մտին, մերժեցին անարգեցին զերդմուսս եւ զդաշինս փաշայիցն, եւ զամենայն այր զօրաւոր կոտորեցին եւ զկանայս եւ մանկուսս գերի վարեցին, ի մենարանս կուսանացն մտին եւ զամենեսեան գերեցին. ապա զպարիսպս բերդին քանդեցին կործանեցին, հարթ եւ յատակ արարին, եւ առին զկին եւ զորդիսն Մխիթարայ եւ զամենայն որ ինչ էր անդ, եւ թողին գնացին:

Բայց զտէր Աւետիսն փաշայն եթող ի Զալի ձոր: Եւ իբրեւ լոքա չուեցին անտի, այլ զօրք Օսմանցոց անդր հասին, որք իբրեւ կամեցան ունիլ եւ սպանանել զնա, նա փախուցեալ ի լոցանէ՝ անկաւ առ փաշայն, որոյ հրամանան առեալ զընտանիս իւր՝ գնաց բնակեցաւ ի Գաղատիայ: Եւ էառ զներումն ի սրբազան Զայրապետէն Զոռմայ:

Այլ Մխիթարն փախուցեալ ի լոցանէ՝ երթայր վերստին զօրածողով լինէր ի Զայոց եւ ի Թուրքաց, զզօրսն Օսմանցոցն խորտակէր եւ առնոյր զվրեժ ի լոցանէ. զբազում ամուրս եւ զբաղաքս ի լոցանէ թափէր, եւ երթայր զՈւրդովար քաղաք պաշարէր, եւ իբրեւ զբռամբ ածեր զայն ի լոցանէ՝ զամենեսեան ի սուր սուսերի սատակէր, եւ զաւար բազում առնոյր ի լոցանէ, եւ զհարիւր վաթսուն բեռնսս ուղտուց: Եւ անտի դարձ առնէր եւ երթայր ժամանակ ինչ ի մեծ բերդն Խնծորեսք բնակէր, եւ անդ յիւրոցն հարեալ թօփով՝ մեռանէր յամի Տեառն 1730, յետ երկուց ամաց իշխելոյն. զի նա յօրէ յորմէ հետէ ի Խնծորեսք բնակէր, ասէին ցնա հայ բնակիչքն. Ե՛լ զնա աստի ի յամուրն քո. եւ նա ոչ լսէր լոցա: Ուստի յաւուր միում հարին զնա ի պարսպէն եւ սպանին, եւ հատեալ զգլուխ նորա՝ առին գնացին ի Թավրեզ, առ փաշայն Օսմանցոց. իսկ նա իբրեւ ետես զայն՝ զարմացաւ յոյժ, եւ ի սրտմտութիւն բարկութեան բրդեցաւ ի վերայ այնպիսոյ անզգամութեան լոցա, եւ ասէ. Ո՛վ անօրէնք եւ ամբարիշտք, զհա՞րդ իշխեցիք ի զուր տարապարտուց սպանանել զտէրն ձեր եւ զայդպիսի քաջ այր. եւ հրամայեաց հատանել զգլուխս ամենեցուն լոցա՝ որք տարան զայն, եւ ըստ արժանեացն՝ հատոյց զհատուցումն լոցա:

Արդ՝ լոքա զայսպիսի մեծ անօրէնութիւնս գործեցին, թերեւս վասն այսորիկ՝ զի մի՛ զկիրս Զալի ձորոյ կրեսցեն ի յՕսմանցոցն, որպէս եւ լոքայն կրեցին վասն արգել լինելոյ անդ Մխիթարայ. իսկ զօրքն ամենեքեան ցրուեցան գնացին, ոմանք ի լոցանէ՝ առ իշխանն Գուգարացոց, եւ այլք՝ յայլուր:

Վերջաբան

Եւ ի յաւարտ բանիս, ասեմք թէ չա՛ր է արդարեւ եւ դժնդակ՝ անմիաբանութիւնն ընկերաց ի մեջ հասարակութեան, եւ նախադասելն զբարին եւ զօգուտն իւրոյ անձին՝ բարւոյ հասարակութեան իւրոյ. եւ յորում հասարակութեան եւ գտանիցի չարս այս, նոյնժամայն եղծէ եւ ապականէ եւ ընդունայնացուցանէ զնոյն հասարակութիւնն, թէ՛

տուն իցէ, թէ՛ քաղաք, թէ՛ ազգ իցէ, եւ թէ՛ անպարտելի մեծ թագաւորութիւն: Չի՞նչ մեծագոյն քան զկայսերութիւն Մակեդոնացւոց եւ Յռոմայեցւոց, եւ ընդէ՞ր ի սպառ կործանեալ բարձան ի միջոյ. վասն զի պակասեցաւ ի նոցանէ միաբանութիւնն եւ սերն հասարակութեան, որով զօրացեալ իսկ էին:

Ընդէ՞ր եղել եւ կործանումն ազգին մերոյ, երկրին մերոյ եւ թագաւորութեան. վասն զի բարձաւ միաբանութիւնն յիշխանաց եւ ի նախարարաց մերոց: Չի որպէս միաբանութիւնն հոգի է եւ կեանք՝ ամենայն հասարակութեան, նոյնպէս եւ հակառակն սորին, այսինքն անմիաբանութիւնն՝ եղծիչ է եւ սատակիչ ամենայն հասարակութեան: Արդ՝ ողորմեցաւ արդարեւ Աստուած ամենայն տանն Սիսակայ որդւոյն Գեղամայ, յարուցանել նոցա Ղաւիթ եւ զայլ ամենայն որդիս զօրութեանց, որք քաջացան եւ ի բաց վանեցին զամենայն ապականիչ երկրի իւրեանց: Ո՞վ թէ ո՞րպէս զօրացան, ընդդէմ ելին մեծամեծ թագաւորաց եւ ապրեցան եւ անպարտելի մնացին ի նոցանէ՝ գթութեամբ վերին ինամոցն, մինչդեռ էին միաբանք ի միասին: Բայց իբրեւ եհաս առ նոսա ապականիչ ախտս այս անմիաբանութեան, իսկոյն եղծան լուծան բաժանեցան եւ եղեն իբր զչեղեալս: Չի մեռաւ Դաւիթ՝ ի քաջութենէ որոյ սարսէին ամենայն բռնակալք յուսացեալքն ի զօրութիւնս իւրեանց, եւ յաջորդեաց Միսիթարն, որ իբր կորիւն առիւծու գոչեաց ի լերանց Սիւնեաց, եւ ի նմանէ սարսեցան ամենայն գազանք ի մորիս իւրեանց, եւ էջ եւ յափշտակեաց զյափշտակութիւն ի միջոյ գազանաց, եհար խորտակեաց զեղջիւրս հպարտաց, հատոյց զհատուցումն եօթնապատիկ ի գլուխս թշնամեաց, եւ յամօթ արար զմեծամեծս հեթանոսաց, եւ յաւար էառ զփառս նոցա: Այլ գտան անօրէնք ի մէջ ժողովրդեանն, որք ախտացեալ իսկ էին այսու ժանտ ախտիւս անմիաբանութեան, ուստի իշխեցին սպանանել զառաջնորդն իւրեանց, եւ մերժել ի հասարակութենէ իւրեանց զողորմութիւնն Աստուծոյ: